

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Микола Бутович.

Ч. 6. ЧЕРВЕНЬ

1953

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 6

ЧЕРВЕНЬ

1933

ТЯЖКУ СУЧАСНУ МАТЕРІАЛЬНУ СКРУТУ НАЙДОШКУЛЬНІШЕ ВІДЧУВАЮТЬ ВИДАВНИЦТВА, МІЖ НИМИ ТАКОЖ НАШ ЖУРНАЛ.

НАШІ ПРОСЬБИ ДО ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ПРИХИЛЬНИКІВ ОСТАЮТЬ БЕЗ ВІДПОВІДІ, НАШІ УПІМНЕННЯ ПОКРИВАЄ МОВЧАНКА.

ЗВЕРТАЄМОСЯ ДО ПОЧУТТЯ ОБОВ'ЯЗКУ І СПРАВЕДЛИВОСТІ НАШИХ ПІСЛЯПЛАТНИКІВ ТА ДОВЖНИКІВ І ПИТАЄМО: ЗВІДКИ МАЄМО ЧЕРПАТИ ФОНДИ НА ЗАПЛАЧЕННЯ ДРУКУ, ПАПЕРУ, ПОЧТИ І Т. П., ЩОБИ НЕ ДАТИ ВПАСТИ ОДИНОКОМУ НАШОМУ ВОЄННО-ІСТОРИЧНОМУ ЖУРНАЛОВІ?

— ХТО НЕ ХОЧЕ, ЩОБИ „ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ ПЕРЕСТАВ ВИХОДИТИ,

— ХТО НЕ ХОЧЕ, ЩОБИ НА ЙОГО МІСЦІ ПОВСТАЛА ПУСТКА, ЯКОЇ НІЯКІ ІНШІ ВИДАВНИЦТВА НЕ ЗАПОВНЯТЬ, —

— ТОЙ МУСИТЬ НЕГАЙНО ВИРІВНАТИ УСІ ЗАЛЕГЛОСТІ І ЗАПЛАТИТИ ВІЖУЧУ ПЕРЕДПЛАТУ.

ВИДАВНИЦТВО.

СТАЛЬНІ МУМІЇ

О, скільки, скільки тих хрестів
по селах, по загонах
— на них сто тисячі Христів
і в кожного — корона...

Під кожним спить то брат, то син,
над кожним Скорбна Мати
— гей, скільки треба мати сил,
щоб з болю не сконати!...

О, звідки ця велика міць
на ці гроби не впасти,
не вірити, що вічно — ніч
— життя ще не проклясти?

...*Легенди кажуть, що з могил
встають в ночі в задумі —
встають вюнкі, як дим з кадил,
когорти Стальних Мумій...*

...*І Мумії ідуть у світ,
в той світ, що не помер ще
і в ритм бурхливих днів та літ
цих Мумій бється серце...*

Відхід У. С. С. знад Стрипи

(Фрагмент із 1916 р.).

Написав: Михайло Островерха.

Наша сотня Романа Сушка стояла в окопах — від цвинтаря с. Беневи до гори в сторону „Веселої“. Стояли ми тут від ранньої весни по серпень. Наші окопи були немов кімнати: щоранку замітали, сірника не можна було — під карою — кинути в окопі. Інколи, як московський гранат насипав землі — треба було вимітати.

Брусілов на право — Бучач, Монастериска — йшов усе вперед. Москалі ждали дня, коли ми, — що з права були вже окружені — здамося їм. Та одного дня — чи не 9-го, або 10-го серпня 1916 р. — ми дістали приказ — увесь полк, — що ніччю відходимо взад.

Якось сумно було. Чи це за подільськими степами, що в літній день синявою мигтіли, а ніччю радісною пахучою тишиною напували душу? Чи в непевності про завтра? Про це й сьогодні годі збагнути. Але було сумно покидати засиджене місце.

На небі був молодик: таємно просвічував путь. Ми нишком, безгомонно покидали окопи. Мовчала ніч — мовчали ми. Лиш цвіркуни співали та стрибунці дзижчали. Дехто шепотів. Курці кляли.

На світанку ми були в Кривому. Тут був довший відпочинок. Тут щось і зіли. Сонце вже було геть-геть на небі, як ми дальше попрямували на Бережани. І щойно пізно вечером дійшли до цілі — село Потутори. Тієї ночі я мав службу — вістун дня. Все спало. Також мій заступник. Прийшов наказ — збірка сотні. І ми ще на світанку зайняли горби (на ліво від села, фронтом до залізничного шляху, по річці Ценівці, в сторону с. Жонівки). Тут ми почали вкопуватись. На дворі стелилася густа рання мряка. На полі стояли ще копиці збіжжа. Наш сотник Сушко сказав мені йти за копицю й передрімати, бо вже дві ночі не спав. Я пішов спати. Гук розірваної гранати й снопи, що звалилися на мене, збудили мене. Я зірвався, як ошелешений. Московські стежі піхоти й гармати вже нас острілювали. Була вже

11—12 година полудня. Я прибіг у розстрільну. Тут кипіла ще робота — вкопувалися. Камінистий ґрунт — робота важка. В той час наші сапери висадили в повітря міст. Біля 2-ої години вже не можна було копати, бо Москалі почали гурмами підсуватися. Наша чета — командант хорунжий Юлій Домарацький — пішла в запас, 50—40 метрів за розстрільною. Ми вкопувалися тут на ново. Наші гармати знад Золотої Липи острілювали Москалів. Сонце пражило. Пахло свіжою землею й зеленим бараболинням, де ми лежали. За залізничним шляхом, де були вже Москалі, зеленів густо ліс, що ховав їх у собі.

Під захід стрілянина прибирала на силі. На ліво кипіло як у казані. В нас уже було багатораних та вбитих. Де-де між нами чулися стрілецькі жарти, які в міру розгорячення пальби прибирали все більше на силі їх виразу. Сумерк почав котитися полями, клетотня не переставала — й було таке почуття, немов усе це діється як у мішку. Наші часто освічували — Москалі-ж наступали. Наша сотня густим вогнем боронила перехід на річці: Москалі щоразу намагались переходити річку й кожний раз були відперті. Бій кипів до пізнього вечора, аж біля 10-ої години, нас, запасну чету, ззаду зайшли Москалі. Ми, завваживши, хильцем підбігли до головної розстрільної. Сказали Сушкові про це. Не вірив. Побіг кілька кроків у зад, а вернувшись, дав наказ стріляти й на Москалів, що йшли нам із заду. З переду-ж наступ Москалів ішов дальше. Ми боронилися так мабуть яких 10 хвилин. Тоді погиб четар Нагайло, ранений був хор. Дорошенко й підхор. Урбан. Коли сотник Сушко побачив, що навалі Москалів не подолає, крикнув: „Хлопці, бігом за мною!“ і, від лівого крила сотні, біг у долину. Хто був, біг за ним, а він відстрілювався револьвером від Москалів, що в челостях темної ночі, окруживши нас із усіх боків, піднімалися зпоміж бараболиння.

Я мигцем побачив біля мене кілька постатей.

Почув удар і звалився до окопу. Горячково підношуся — запалений до втечі за сотником. Та в той-же мент до мене наїжилися штики й поллялась московська лайка. І хоч я не бачив, як саме піддаються, зняв руки вгору. Москалі просто виперли мене з окопу в сторону річки Ценівки, себто вели до себе.

Мене в ту-ж мить огорнуло страшне пригноблення, сором: в полоні, та ще й сам! Кинув оком скільки Москалів біля мене — було чотири. Втекти не було мови. Ракети освічували поле бою. Горіла Жонівка, яку Москалі запалили.

Аж тут пронеслось: „Михаську! Й ти тут?“ І регіт. Це Роман Старчук. А там десятн. Болахівський, підхор. Роздольський, ба, й хор. Дома-

рацький. Стало веселіше. Нас назбиралося чоловіка десять. Хтось піддав: „Не переходім річки — Сушко зараз контратакою нас відібе!“ І коли Москалі нам казали: „Переходи річку!“, ми, щоб зволікати, відповідали: „О, ми цю річку знаємо, тут глибоко! В іншому місці...“ І поволі посувались берегом у сторону палаючої Жонівки. Москалі щоразу на нас лаяли й поштуркували, щоб іти швидше. Врешті, знову заклекотіли кулемети — з нашого боку таки справді хтось наступав. Та тут Москалі нараз, мов на команду, рухнули й нас пхнули в річку саме там, де справді була глибока. Вода сягала на зріст чоловіка. Москалі йшли за нами.

Ми таки справді стали полоненими.

Фрагменти з боїв на Підзамчу

Спомин учасника, б. хор. УГА, М. Д.*)

Сьогодні не пригадую собі, в який спосіб і з чиєї сторони, як також, в котрім саме місці на відтинку „Підзамче“ розпочалася стрілянина... А почалася вона дня 3. XI. 1918. Вже за першими стрілами вулиці опустіли. З цивільного населення лиш тут і там дехто пробігав до сусіда або до skleпу й назад. Зате наші стежі частіше появлялися на вулицях, а стійки (застави) боронили поодиноких вулиць чи об'єктів. З ринку в напрямі на двірець Підзамче й даліше в сторону Знесіння були наші застави осьтак уставлені: застава около 8 людей зі скорострілом і піхотною пушкою була окопана на жовківській рампі, слідуєча з 2—3 людей усталилася коло церкви св. Анни чи Пятниць на розі вул. Бальонової, дальша (лиш на ніч) боронила доступу до двірця Підзамче — 2-х людей — у вулиці біля казарм т. зв. Дівізійон-тренкасерне, інша в силі около 2—3 людей замикала вулицю св. Марка, наступна була окопана на початку вул. мабуть Огіркової біля млина Аксельрада, також 2 людей, передостання стояла — 1 чоловік — на залізничім містку коло бльоку, остання на залізнім мості, що проходить на Знесіння понад залізничий шлях. Крім цих малих застав висилано в різні місця стежі для лучби з поготівлям, яке містилося на двірці й яке в міру потреби висилало скріплення на поодинокі позиції. Ми удержували також постійний звязок з Нач. Командою в Нар. Домі телефонічно, а в важніших, більш довірочних справах, осібними післаннями — вістовими.

Таксамо мали ми лучбу, хоч не так уже правильну, з казармами 15 п. австр. піх. на вул. Курковій — через „Кайзервальд“. Тому, що залага двірця Підзамче, яка мала держати цілий відтинок „Підзамче“, була чисельно за слаба, бо мала в часі між 2. XI. — 10. XI. около 60 людей, змінювалося стійки на позиціях що дві, а то й що три доби з тої простої причини, що не було їх ким

змінити. Найгірше було держати становища в ночі, коли противник, знаючи всі стежки та переходи, міг нечаяно, ніким незапримічений, закрастися з котрого-б тільки захотів боку. На наше щастя і противник не розпоряджав більшими силами правильного війська, та ми про це не знали й тому часом і без потреби виснажувалися в ночі, захищаючи свої позиції...

Зараз у першій перестрілці впала на нашому відтинку перша жертва, а був нею якийсь цивіль-

В ЗАКОПАХ

картина французького маляра де Бека

*) Гляди „Перший день на Підзамчу“, Л. Ч. К. ч. 5, 1933.

ний мужчина в літах около 40, зі сивавою, острою борідкою, низького росту. Знайшли ми його в рівчаку на вул. Обіздовій та ідентичности особи ствердити не могли, бо він не мав при собі жадних документів. Також не можна було ствердити причини смерті, бо ніде на тілі не видно було жадного пострілу ані каплі крові. Можливо, що причиною смерті був серцевий удар. Тому, що ми не знали особи погибшого чи помершого, ані його національної приналежності, смерть його була для нас досить байдужою; за те більше, як на вояків пристало, вразила нас смерть першої жертви по нашій стороні, а саме смерть молоденького, може 16-літнього, ученика, чи челядника чи торговельного практиканта, який згинув на стійці здається коло самого двірця або коло магазину. Та перша жертва — я бачив його зложеного на марах — загартувала нас та зробила більш відважними. Кожний з нас, бачучи так молодо скошене, майже діточе тіло, сам перед собою сказав, що не сміє завстидатися перед тінями того героя.

...А ворог наступав... Одного дня рано, мабуть 6 або 7 листопада, надїхав від сторони головного двірця поїзд. Передом їхала площадка („льора“), скріплена грубими балками, за нею один вагон і льокомотива. Тихо підїхала ця ворожа імпровізована панцирка до містка, що переходить понад Замарстинівською вулицею. З нашої сторони ніхто не стріляв до неї. Та коли поїзд доїхав до розкрученої рейки, перехилився в один бік і застряг. В ту мить наша піхотна пушка й скоростріл отворили на неї вогонь так, що ніхто з „панцирки“ не міг вийти. Стрільянина тревала довший час. На підмогу панцирці отворив ворог із домів на нас вогонь. Сьогодні не пригадую собі, коли та в який спосіб та „панцирка“ відїхала назад...

Іншого дня надлетів над Підзамче ворожий літак. Летів він на яких 500—800 м., а над Підзамчем ще знизився й кинув кілька бомб. На двірць жадна з них не попала, тільки одна вибухнула кількадесять кроків від двірця у півніжа Високого Замку. Присутні на двірці стрільці почали стріляти з крісів до літака й він негайно завернув назад в напрямі до гол. двірця. На жовківській рампі повнив тоді службу при скорострілі одн. дес. Яворський. Він як вправний скорострільчик прицілився добре до літака й видно ушкодив його, бо літак помітно захитався і стрілою упав у низ, але впав на ворожий бік.

Підчас першого перемиря приїхав на Підзамче відділ Наддніпрянців під команду от. Долуда в силі около 50 людей з одним „Максімом“.

Около 10 чи 12 листопада, коли ворог стиснув був нас до самого будинку двірця так, що до об'єкту „Дівізіонстренкасерне“, яка була для нас важним пунктом (вид на вулиці Жовківську і св. Мартина), мусіли ми з трудом пробиратися, причекалися ми довгоочікуваних УСС-ів. Прийшли вони в силі, здається, пів сотні. З їх прибуттям і вся дотеперішня залога підбадьорилася та енергично взялася до відзискання втрачених позицій, що їй вдалося.

В моїй памяті заховався спомин про один випадок. Наш харчевий, пок. хор. Чичилович, прий-

няв був до помочи кухарям двох різників, в тім одного, якого мали за Поляка (пізніше він держався III. корпусу УГА цілий час аж до її розвалу), бо дуже зле говорив по українськи. Одного дня пішли ті два різники розбирати зарізаного вепра недалеко млина Аксельрада. По якімсь часі прибігають на двірць і кричать, що якісь озброєні люди стероризували їх, забрали їм з рук вепра і понесли в напрямі млина. На цю вістку кинулося кількох стрільців з поготівля в погоню та відібрали вже досить далеко зрабованого вепра. Тими, що були його забрали, були цивільні молоді хлопці, озброєні що правда, але на стільки мало відважні, що на вид надбігаючих наших стрільців, без стрілу втікли до забудовань млина. Цей дрібний факт свідчить вимовно про спосіб боротьби й безпеки необзнакомлених в більшій часті з тереном бою наших правильних, в австр. школі вивчених, військ з противником, що рекрутувався здебільша з міського босяцтва. Вони знов були прекрасно обзнакомлені з тереном...

Ще перед приїздом відділу от. Долуда був між залогою Підзамча один Наддніпрянець-козак, якого ми всі знали й кликали тільки по імені: Василь. Він мабуть не держався одного відтинка, але ходив по цілім нашім Львові та шукав пригод. Одного вечора бачив я його в досить підхмеленому стані. Усміхаючись, погрожував він своїм нагайом в сторону ворога.

Тої ночі заворушилася ціла залога Підзамча. По противнім боці чути було густі стріли та вигуки... На другий день відкрив нам Василь таємницю неспокою в ночі: це він на добрім підпитку взяв собі кілька ручних гранат і пустився в сторону ворога. Вигукуючи „гурра“, „гурра“, та кидаючи гранати й командуючи нібито сотнями... В той спосіб запустився він в глиб занятого противником Замарстинова. Чи стріляв хтось до нього, не памятав, так як не знав, в який спосіб і коли опинився назад в ночі на Підзамчу. Як саме далеко запустився був він в глиб і в котру саме вулицю, занятої противником частини, ані сам не знав, ані нам сказати не вмів, лишень його одїж та чоботи та весь його вигляд вказували на те, що говорив правду про свій очайдушний, але щасливий випад.

Одного дня около 3-ої год. попол. прийшла до нас стежа з казарм при вул. Курковій в силі 6 людей під командою десятника. Я був тоді саме на провірці наших стійок на залізн. мості за товарним магазином, коло будинку бльоку. З командантом тої стежі рішили ми зробити нечайний випад на Жовківську вулицю. Ми зійшли з залізничного тору попід місток, умовилися як і що робити. Засипавши сусідні об'єкти ручними гранатами ми в силі ок. 10 людей, розділені на 3 часті випали на Жовківську вулицю. Ціль випаду була провірити, що на Жовківській вулиці на тім відтинку діється. Я йшов з кількома, 3 або 4, стрільцями вулицею, що провадить попід залізничий місток, одиць відділ пішов городом і поміж забудування праворуч вулички, другий ліворуч. Скоро опинився я з товаришами на розі Жовківської вулиці. Саме тоді переходили нею якісь жінки з великими клунками й малими дітьми. Коли по-

чули стріли, декотрі з них покидали клунки на дорогу й схоронилися до сусідніх брам. Ми причайлися коло парканів по обох боках вулички. Обсервуючи найближчий терен, доглянув я в одній з недалеких брам каменіці при Жовківській вулиці у віддалі яких 50 м. якогось цивільного мужчину. Одна його нога була крива, на ходильниці. В руках держав кріса й прицілювався до нас так, що тільки часть його голови було видно й криву ногу... Шкоди він не заподіяв нам жадної, бо по кількох наших стрілах в його сторону він цілий скрився до брами. Нераз видячи в нашому запіллї здорових молодців, котрим і не снилося йти на фронт, згадував я оттого кривого противника з Жовківської вулиці.

Одного вечора стійковий на залізничім мості коло бльоку дав знати на поготівля, що з поблизького городу чув притишені голоси кількох мужчин і чув так, якби пересаджування через бетоновий паркан якогось тяжкого залізя. Командант поготівля зложив на борзі тзв. старшинську стежу й сам з нами, мабуть 8-ма, рушив на загрожене місце. На дворі було темно. Ми йшли осторожно поміж вагонами досить довгих поїздів, що там нерухомо стояли й часто служили нам за окопи. Щораз осторожніше зближалися ми до того місця, звідки більш-менш могла в той мент грозити небезпека. За вагонами почули ми нараз голоси. Не памятаю, чи хтось з нас щось крикнув, чи ні, й чи з противної сторони впав стріл, одначе ми чомусь машинально впали долів і сипнули сальву зпоміж вагонів в напрямі можливого ворога. Хтось кинув й гранату. З того місця затупцювало кілька пар ніг, які зникли в пїтьмі ночі. Ми (згл. всі без мене) стріляли дальше. Мені тоді саме зіпсувався замок карабінка, а від револьвера я забув, чи загубив в поспіху набої. З хвилею, як я зрозумів свою безсильність через зіпсуття карабінка, на мене вперше впав жах; я здав собі справу, що булоб зі мною, колиб мені це приключилося око в око з противником... Я відійшов тоді скорше від усіх на двірць, щоб добути доброго кріса... Другого дня знайшли ми підставку від скоростріла, який загубила своєчасно відперта ворожа стежа, котра могла нас в найкращому для нас випадку коштувати кілька жертв.

Не знаю напевно, одначе здається, що щойно з приходом УСС-ів заняли ми були міську різню і з Підзамча висилали до неї залогу в силі около 30 людей з 1 або 2 скорострілами. Одної ночі робітники Поляки, що мешкали в забудуваннях різні порозумілися з противником з поблизьких до різні позицій і рівночасно з кількох боків заатакували наші стійки на обсаджених нами брамах. І хоч на кожній брамі було по 2 відважних підстаршин, всіх їх рівночасно забито або ранено й противник легко дістався в середину забудувань різні й просто йшов на вартівню. В останній хвилі заметушилося поготівля та стримати або виперти ворога з забудувань не вспіло, тільки в якім-такім порядку недобитки подалися на поля

поза різню. В розгарі боротьби й суматохи, падали з ворожого боку слова, що весь Львів вже занятий Поляками, що на Підзамчу теж вже Поляки, отже щоби ті, що ще живі, піддавалися. Мимо цих закликів і мильних вісток, обчислених на викликання між нашими ще більшої паніки, рештки залогі подалися поза Львів. Коли вже опинилися на полях і не знали, що робити, рішили розвинутися в розстрільну й підійти осторожно до Підзамча та шукати своїх.

Над раном висунені наперед наші стійки донесли, що від сторони піль зближається якась розстрільна. Коли стійкові припустили ближче себе, почули українську мову й довідалися, в чім річ. Щоправда, підчас тої боротьби в різні прибіг був якийсь вістовий з різні та доніс про різну ситуацію, одначе в той мент не можна було нікого туду післати на підмогу. Щойно, як прийшла та недобита частина залогі різні, зголосився одн. дес. УСС. Михайло Дуда й вирушив та відібрав назад в наші руки різню від заскочених несподіваним наступом недавніх переможців. Рано привезено з різні кількох ранених та вбитих. Тої ночі мали ми, здається, найбільші за весь час боїв втрати на нашому відтинку.

Друге перемир'я стрінули ми з нетаємним негодуванням і уважали його шкідливим для нас. Ми прочували, що те робиться нам більше на шкоду чим на користь. І хоча не приходила поміч на скріплення нас, виснажених і перетомлених безпереривною вуличною боротьбою, ми вірили в те, що такі наші позиції ще вдержимо поки край упорядкується та пришле сили на здобуття цілої столиці.

Мимо того, що так як на інших відтинках залога Підзамча була виснажена 3-тижневими боями, наказ про конечність опущення наших позицій у Львові дня 22. XI. 1918 р. приняло стрілецтво неприхильно, а то й крайно ворожо. Були випадки, що стійкові не хотіли опустити своїх становищ, а коли їм рішучо наказали це під загрозою, що попадуть в полон, подавалися — проклинаючи весь світ — за своїми частинами поза Львів.

Найпізніше рушили зі своїх позицій на Підзамчу УСС-и. Вони відстрілювалися, пакостили ворогові, щоби яко мога за найвищу ціну здавати свої позиції.

В той час хтось, мабуть без приказу, підпалив на двірці Підзамче магазини, до котрих перенесено харчеві запаси з кільканацяти вагонів. Великий вогонь, що миттю охопив весь магазин і без перешкоди розширювався — освічував відступаючим нашим частинам дорогу, яка іскрилася від перших платинок снігу. Тут і там чути було вибухи гарматних стрілен та ручних гранат. Понуривши голови вийшли ми на жовківську рогаčku в напрямі Знесіння, а майже рівночасно з нами проїхав останній поїзд, який забрав частину Начальної Команди.

Кубанські клейноди за кордоном

Написав: Полковник *Сергій Федоров.*

Козацькі клейноди з давніх давен користалися, у запорожських козаків, рівнож як і в їх нащадків, кубанських козаків, величезною пошаною. Бо це були німі свідки стародавньої козацької слави, величезних, славних діл і козацьких прапредків та їх славетньої хоробрости та бойової відваги в численних війнах і походах.

Клейноди козацьких Військ — прапори, прапорці, бунчуки, булави, перначі, литаври, сурми та ін., або були виконувані чи даровані самими козаками — цілим Військом, чи окремими частинами, куренями, відділами, часом козацькими отаманами та старшинами, або дарували їх різні монархи, як відзнаки союзної ласки, чи винагороди за воєнну допомогу, чи як підтвердження протекторів та сувереніз Військ козацьких.

Незалежно від способу їх одержання клейноди завше були особливою дорогоцінністю для Війська; переховувано їх там, де був головний стан Війська, переважно з Військом у походах. Вони були зовнішнім виявом козацької зверхности, або влади окремих начальників.

Без одержання клейнодів кошовий, чи гетьман, чи отаман не мав ще повної сили, без військового прапору не відбувалася козацька Рада — круг (сойм — парламент), де були клейноди, там було Військо — влада, з утратою клейнодів втрачало і Військо права на самостійне розпорядження своєю долею.

Перші звістки про дарування клейнодів запорожським козакам ми знаємо з денника посла австрійського цісаря Рудольфа II, який року 1594-го привіз козакам низовикам прапор та інші подарунки, закликаючи козаків в похід на Турків. В той час козаки мали вже свої клейноди.

Далі Війську Запорожському жалували клейноди польські королі, кримські хани, московські царі, російські імператори.

Невмолимий час залишив нам дуже мало з тих старовинних клейнодів — він нищив їх разом з війнами, пожарами козацьких скарбниць, а також і з політичною ненавистю російських монархів. Історичні документи оповідають нам, як переможені козаки мусіли складати свої клейноди перед представниками королівської влади, як відсилали до Москви клейноди славетнього гетьмана Дорошенка, даровані турецьким султаном, як ці клейноди волочили по землі московські воеводи при урочистому вступі до Москви. Козацькі клейноди попадали і в московський полон, деякі з них опинилися в музеях, петербурзькому Ермітажі, Збройній палаті, інші на власні очі бачив автор цих рядків в Троїцькому соборі в Петербурзі; серед численних трофеїв російської армії, добутих у різних війнах, які були розвішані по собору, були й „полонені“ клейноди Славного Війська Запорожського низового, від котрого пішло й наше Військо Кубанське.

Лише мало, дуже мало старовинних запорожських клейнодів опинилося на Кубані. Їх разом

з клейнодами інших Військ козацьких, які створили 1861 року Кубанське козацьке Військо, переховувано в м. Катеринодарі на Кубані в помешканні Військового Штабу під сталою охороною озброєної варті.

В особливо урочисті дні козацьких свят, звичайно двічі на рік: на день народження царя (перед війною 6 травня та 5 жовтня) та в день Військового свята в Катеринодарі відбувалася величезна парада військ, на яку виношувано клейноди з хоромів, перед богослуженням, до Військового Собору. На ці дні до Катеринодару зіздилися отамани всіх козацьких станиць, які й несли ці клейноди в урочистому поході з собору на кріпостну площу, де давніше серед запорожських курганів стояв величезний запорожський собор. Там відбувався урочистий молебень при участі всього духовенства Катеринодару, а після молебню почетний похід військ та козацьких шкіл перед клейнодами. Клейноди після паради знов урочисто відношено до Військового Штабу, а потім починалося козацьке весілля.

Крім цих Військових клейнодів, по полках, баталіонах та батареях переховувано клейноди полкові — головні прапори, юрійські срібні сурми (за хоробрість) та відзнаки на шапки. Прапори резервових частин перебували по станишних церквах, у тих станицях, де були штаби цих частин.

І завше при всіх випадках, коли клейноди урочисто виношувано перед козацтвом, доводилося бачити, з якою гордістю несли їх отамани, як гордовито дивилася козацька суспільність на цих свідків славетньої минувшини, як тремтіли серця батьків та молоді. Всі однаково, без різниці політичних чи інших поглядів, шанували ці пам'ятки козацької старовини, хоч добре знали, скільки злого та прикрого зажили козаки за царів.

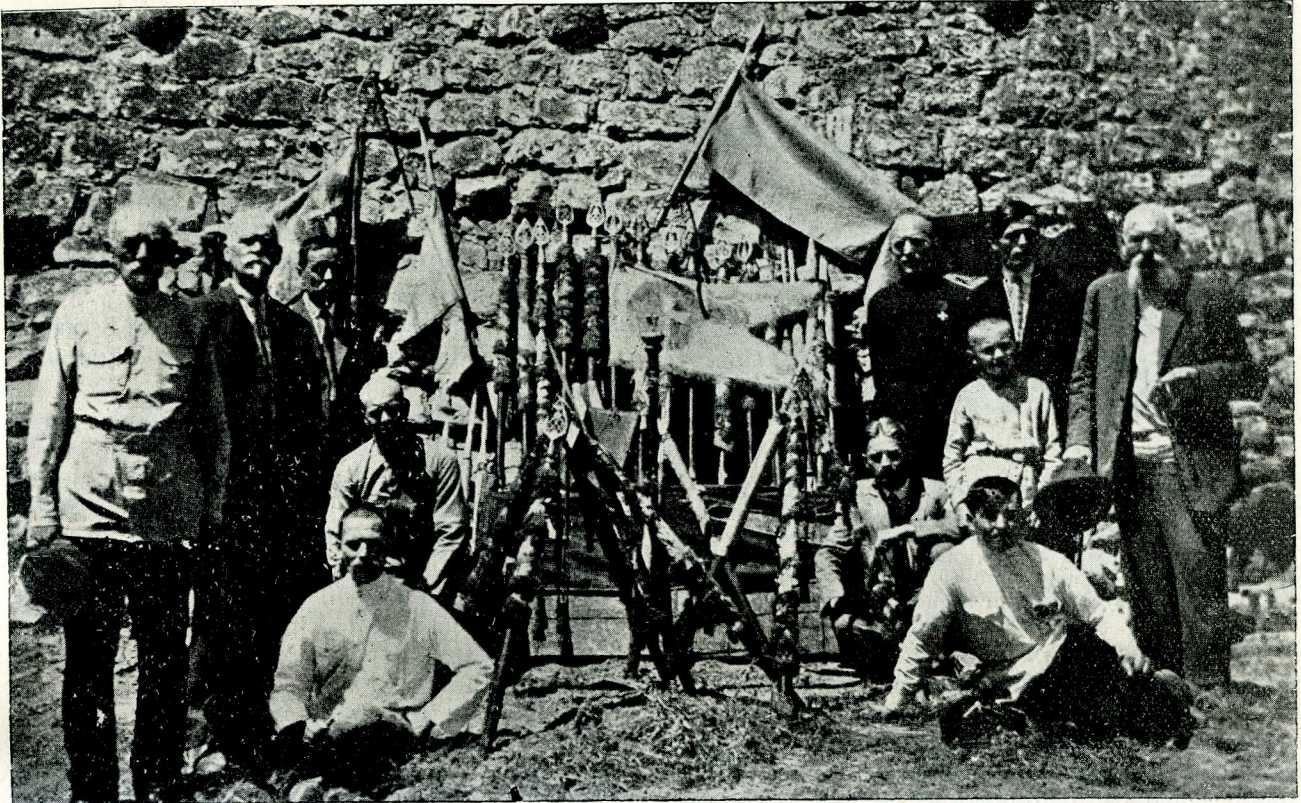
А тому коли вкінці зими 1918 року більшовицька навала самоздемобілізованої Кавказської Армії заляла Кубань, коли головне її місто, Катеринодар, було оточене з усіх боків більшовицькими військами, з котрими билися козацькі відділи, тривога за Військові клейноди охопила серця всіх відповідальних за їх долю начальників, бо цеж була найнаглядніша козацька історія.

Були вже випадки, коли більшовицькі переможці нищили внівець полкові козацькі клейноди. В ст. Ярославській після впертого бою з більшовиками, в якому загинули всі старшини 1-го Лінейного полку, підстаршини та більшість козаків разом зі станишним отаманом підхорунжим Тиськовським, більшовики розірвали на шматки старинний бойовий прапор полку, а більшовик неказак Булахов знищив і ті рештки.

В той час більш менш спокійною оазою на Кубанській Чорноморщині була станиця Брюховецька (б. курінь запорожський), на чолі якої стояв отаманом відомий кубанський поет, педа-

гог та кооператор Гнат Саввич Шевель (Макуха).

В місяці лютому 1920 р. встановлено делегацію для охорони клейнодів, на чолі якої поставлено

ПРАПОРИ НА ПРОСУШЦІ

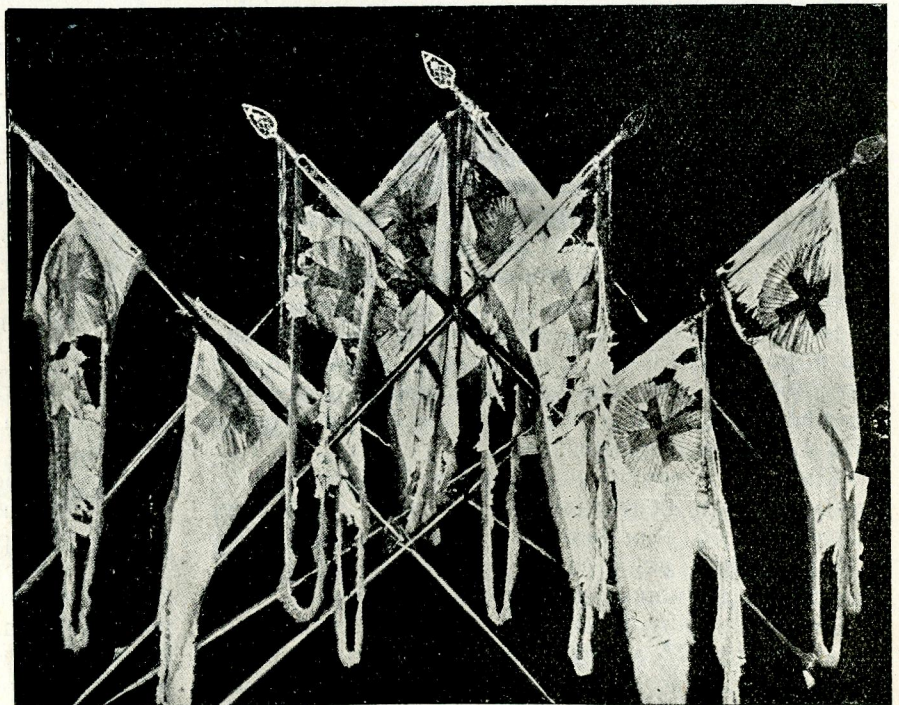
Стоять 1) з ліва по середині б. військовий отаман (1917—19 р.) генерал П. Филимонов, за ним б. голова куб. уряду П. П. Курганський; 2) з права крайній — генерал П. І. Кокунько, голова делегації; з хрестиком — полковник М. К. Соломаха, начальник похідного штабу.

Там був організований курінь Вільного козацтва, там же відбувалася і Чорноморська Рада, туди ж вирішено перевезти з Катеринодару Військові клейноди та передати охорону їх станиці. Клейноди складено до кількох скринь, перевезено потайно в станицю і там брюховчани у станищній управі зложили присягу захоронити їх для Війська. Зпочатку клейноди переховували в хаті одного з козаків, яку в дні та в ночі охоронювали міцно козаки, а потім коли небезпека наблизилася, коли Катеринодар взяли червоні, клейноди вночі вивезено у поле, закопано, а землю над ними заорано та засіяно.

Брюховчани додержали присяги — в осені, коли Кубань була звільнена від більшовиків, клейноди відкопали та знов перевезли до Катеринодару.

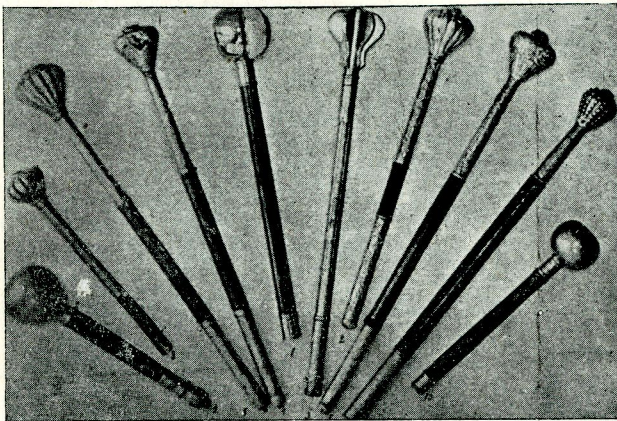
Але вже, рівно за два роки, знову накопилася червона хвиля на Кубань. Було видно, що не можна буде вдержати її від радян. затопи. На цей раз кубан. уряд вирішив перевезти клейноди закордон.

ген. штабу генералляйтнанта Петра Івановича Кокунька, а членами її стали кубанський істо-

ПОЛКОВИЦІ ПРАПОРИ 1801 Р.

рик, професор статистики Федір Щербина, б. воєнний міністр Кубані генерал-майор Сергій П.

ЗАПОРОЖСЬКІ БУЛАВИ Й ПЕРНАЧІ

1. Булава отаманська срібна, визолочена. 3. Пернач сталевий з копієм та золотою насічкою (військового писаря). 9. Велика мідна, визолочена булава (військових старшин та наказних). 10. Мала мідна, визолочена булава куренного отамана. 2. Перначі срібні ч. 2, 4, 5, 6, 7 (паланочних полковників). 8. Малий мідний куренний пернач.

Звягинцев, військовий осаул полковник В. П. Білий та військовий старшина Яків Семикобилін.

Більшовицька навала насовувалася, треба було поспішати. Кубанський військовий отаман наказав військовому штабові запакувати регалії до скринь, а делегації прийняти їх та вивезти у державу, яку обере сама делегація за найкращу для охорони кубанських святощів.

Зайві дерев'яні частини прапорів знято, регалії запаковано у 12 великих скринь та 20 лютого делегація відїхала з ними залізницею до Новоросійська з тим, щоб далі податися до Сербії, як держави близької по словянській крові та чеснішої у відношенні до б. союзників.

Радянські агенти провідали все ж про відїзд потягу, були чутки, що готується напад на потяг, червоно-зелені повстанці та дезертири вже не раз робили напади на потяги, які йшли до моря у м. Новоросійськ.

Регаліям придано добру охорону. Переїзд, який звичайно відбувався за 4 години, тривав 12 годин. Врешті потяг прибув до Новоросійська; вагони з регаліями поставили на запасових коліях, страшенно загачених потягами втікачів денікінської армії.

Почалися клопоти з добуванням віз на відїзд до королівства С-Х-С., що вдалося досить швидко зробити, дякуючи допомозі посла цього королівства п. М. М. Ненадича, який вже перебував у самому Новоросійську.

Сім днів стояла делегація в Новоросійську, тривога була безустанна — пристань турбували „зелені“ з гір, говорили, що денікінський генерал Покровський, який сам все намірявся бути кубанським отаманом та провів персекуцію Куб. Ради (парляменту), збирається захопити клейноди. Врешті 27 лютого регалії навантажено на пароплав „Константин“ російської добровольчої флотії; на цьому пароплаві відїздило закордон багато втікачів денікінців, серед яких знайшлося

досить елементу здеморалізованого, які втратили почуття дисципліни, лавопорядку та воєнної етики.

Зокрема вони ремствували на кубанців за їх „самостійність“ та розрив з Денікіном. Почалися суперечки з делегацією, загрози повикидувати кубанців за борт у море та захопити скрині; озброєної варті вже у делегації не було і їй прийшлося просити капітана пароплава сховати скрині як найкраще до безпеки. Капітан це зробив — козацькі клейноди заховали до нижчого трюму та вкрили капами тютюну, щоб ніхто з Росіян і не догадався, де вони.

28 лютого пароплав відплив, а 3 березня кубанський парламентар, уряд, військо покинули Катеринодар, відходячи до моря.

Цілий місяць тривало, поки пароплав переплив Чорне Море до Царгороду, потім Дарданелі до Сальонік, де скрині з клейнодами перевантажили у сербські вагони. Сальоніки належали до Греків, які дуже ворожо ставилися до емігрантів. Делегація не сміла бути при скринях, поки Греки не дозволили їй перейти у потяг після закінчення перекладки. Проте сербська влада віднеслася як найкраще, вона вислала на пароплав своїх старшин та вояків, які допомагали перетягувати скрині з клейнодами та охороняли їх. Захоплено зустрічали делегацію по всьому переїзду через Сербію до Білгороду, куди прибули 5 квітня. Делегація звернулася до команданта міста з проханням дати військову охорону, що відразу й зроблено.

Згодом скрині з клейнодами перевезено до Географічного Інституту, дякуючи особливій прихильності його директора генерала Божковича, який був знайомий з козаками ще з давніших часів. Сербська комісія перебрала скрині під свою охорону, видала розписку делегації, яка час від часу відвідувала скарбницю та доглядала за скринями.

В 1921 р. Географічний Інститут перейшов у Земун, через Дунай, напроти Білгороду, куди перевезено й клейноди, за якими стало піклуватися генер. Божкович та старшини Серби. Врешті в 1927 р. Інститут знову перебрався до Білгороду, де в кріпості збудовано для нього спеціальне помешкання, тоді перевезено й клейноди та укладено в казяматі, який опалюється та є під доброю воєнною охороною.

Делегація, яка дала урочисту обіцянку Військовому Урядові за підписами нести відповідальність за регалії до повороту на визволену Кубань, або до смерті, турбувалася про стан клейнодів, бо вже перебування їх в землі, протягом півроку в 1918 р. пошкодило — частина прапорів вкрилася плямами та зітліла, а деякі грамоти були підмочені. Тому за наказом кубанського отамана, обраного на еміграції, генерала Вячеслава П. Науменка складено комісію для огляду регалій; в комісію входили, крім членів делегації, представники Кубанського Походного Штабу та громадських організацій кубанців у Югославії.

У кривім зеркалі

(З нагоди появи книжки Омеляна Поповича: „Відродження Буковини“. Спомини. Львів, 1933. 8., 120 стор. зі знімками).

Написав: Д-р Мирон Кордуба.

Вже не раз доводилося читати нарікання на те, що мемуаристика, особисті спомини, це майже зовсім занедбана галузь в українській літературі. Щойно воєнні часи розбухали трохи енергію на цім полі й викликали буйніший розрост цього жанру. А вже спомини про передвоєнне українське громадське життя в таких закутках, як Буковина, це — коли не помиляюся — справжній унікат! Тому „Червона Калина“ зробила добру прислугу нашій небогатій мемуаристичній літературі, видаючи спомини Ом. Поповича, списані ним майже на передодні смерті. Ці спомини охоплюють спорий шмат часу: від 70-их років минулого століття до кінця 20-их теперішнього.

На перших сторінках автор оповідає про свої дитячі, хлопячі й молодечі літа, про науку в черновецькій гімназії та в учительській семінарії, котру скінчив в 1877 р.; разом змальовує відносини, які тоді панували в цих обох школах, та сумний стан української справи на Буковині взагалі. Відтак старається зясувати ролю, яку Ів. Тимінський відіграв у пробудженні народньої свідомости серед буковинської української інтелігенції і подає деякі інтересні подробиці про останні роки життя Осипа Федьковича та Сидора Воробкевича. Згадує про боротьбу українства з кацапством на буковинським терені, характеризує становище австрійського уряду, зразу вороже, відтак прихильне до Українців, ролю проф. Степана Смаль-Стоцького та Миколи Василька в краевій і національній політиці, оповідає про свою власну діяльність в українських товариствах. Окремі уступи присвячує оглядові розвою українського шкільництва від 1870-их років аж до вибуху війни (ст. 45—65) та тяжкій боротьбі Українців з Румунами за рівноправність у православної церкви (ст. 66—79). Опісля вертає знова до політичних справ, розглядає організаційні спроби політичного життя серед української громади, згадує про воєнні часи та події з листопада 1918 р. Автобіографічні спомини кінчить короткими згадками про свою діяльність на становищі інспектора народніх шкіл „Рідної Школи“ в Галичині. До споминів доданий бібліографічний покажчик праць автора, зладжений його внуком, але далеко неповний; тут не зазначено навіть найважливіших статей, які містив у „Буковині“, „Бібліотеці для молодіжи“, а останніми часами й у галицьких видавництвах, з другого боку приписано йому авторство деяких творів, котрі є тільки перекладами (прим. „Чума горівчана“).

Мушу відразу признатися, що спомини О. Поповича мене розчарували. Я сподівався, що автор скупчить цілу свою увагу на ділянку, котрій сам посвятився, в котрій працював ціле своє життя з безперечним успіхом і в котрій в останній, передвоєнній і воєнній, době був майже самовлад-

ним керманичем — тоб-то на ділянку української просвітно-шкільної роботи на Буковині. Тут справді міг зі своїх споминів подати багато незнаного, нового, інтересного, багато такого, чого ніхто другий подати не зможе. Тимчасом, на жаль, автор хотів охопити ціле життя своєї доби, всю суму розвою українського народу на Буковині за цілого пів століття, — і розгубився. Вислід вийшов такий, що уклад споминів став через це хаотичний, бо автор з одної теми перескакує до другої, відтак знова вертає до попередньої, дещо повторюючи непотрібно; що огляд політики й партійного життя вийшов дуже фрагментарний, з великими часовими й річевими прогалинами; що про економічні справи (каси) кинено тільки кілька натяків, з яких ніхто не зазнайомлений з ділом нічого не второпає. Через те й образ розвою просвіти та шкільництва не вийшов такий чіткий, якби бажалося, бо й тут поминено декілька дуже важних справ, які заслуговували на докладніше обговорення, от хочби довга та вперта боротьба з язовим утравізмом в середніх школах*), або зорганізованя і ведення перших на українських землях мужицьких університетських курсів на зразок данського педагога Грунтіґа.

Та всеж таки О. Попович брав у політичному життю Буковини живу участь та в 1911 р. став послом до буковинського сойму й членом краевого виділу, тому ці фрагменти з політичної ділянки, що їх подає у споминах, дають доволі авторитетне й заразом інтересне насвітлення політичного виднокруга так самого автора, як і деяких інших буковинських „політиків“. Змальовуючи, як тяжко й пиняво йшла в початках національна робота, автор каже: „На поміч став нам припадок, що Алезані (неприхильний Українцям президент краю) помер нагло“ (ст. 35). На його місце прийшов барон Піно, що почав цікавитися Українцями. „Та ба, нам усе вітер в очі! Піно незабаром осліп і мусів уступити“. Але, на щастя, після нього став президентом гр. Паче (котрого О. П. чомусь постійно зове Паце), теж прихильний Українцям. „За його допомогою входять до сойму перші українські послі: Пігуляк, Волян і Тимінський“. І цей „вибір“ автор вважає „видимим знаком неабиякого політичного успіху“ (ст. 36). Так і дальше. За Бургіньона було зле, бо був неприхильний, за кн. Гогенльоге добре, бо він був „вільнодумний демократ широкого покрою“, але, на жаль, не побув довго. При його прощанню пос. Пігуляк, реч-

*) Автор згадує тільки на стор. 58, що утравістичний устрій цих шкіл заставляв українських послів виступати гостро проти др. К. Тумліржа, краевого інспектора — Німця.

ник Українців, сказав, як підкреслює автор, „дуже правдиві слова“: „Українці витали радо кожного нового президента, бо надіялися від кожного поправи своєї долі, та ще радше прощали кожного, крім Вас, якого нам дуже жаль“ (ст. 41). Відтак прийшов барон Бляйлебен... „він виробив безліч відзнак, ба й шляхоцтв“... (ст. 41). Справді дуже примітивна політика провідників поневоленого народу, що від кожного нового президента краю сподівалася поправи долі, котрі долю свого народу звязували зі смертю одних та осліпленням других президентів, вибір послів з ласки президента вважали неабияким політичним успіхом і т. п. Так остало до кінця, бо ще в 1911 р. автор споминів прохав президента Бляйлебена згоди на свою кандидатуру до союму, що й виразно зазначає: „Президент Бляйлебен не спротивився моїй кандидатурі“ (ст. 63); супроти цього, очевидно, вибір відбувся без ніяких труднощів, „майже одноразно“ (ст. 88).

Про політичну діяльність загалу українських послів автор говорить дуже мало, про їхню громадянську працю таки зовсім нічого позитивного. Бож такі вискази, як: „з вибором перших українських послів повіяло весняним леготом по буковинській країні“ (ст. 36), або: „оснування читалень... відтак популярний часопис „Руська Рада“ будили все більші маси селян“ (ст. 81) — це поезія, що стоїть у різкій суперечності зі станом, ствердженим кілька сторінок далі: „Народня маса не проявляла ніякого політичного життя, вона спала від одних виборів до других сном блаженних“ (ст. 85). А було кому її будити, бож число українських соймових послів все зросло і в 1911 р. дійшло до 16-ти; на невеличку територію буковинської України хибань доволі! Зате автор доволі широко розправляє з проф. Степаном Смаль-Стоцьким та кількома наворотами величає діяльність посла Миколи Василька. Стоцькому закидає амбітне скупчування ріжних обов'язків у своїх руках і автократизм та самоволю. „Вся політика була тайною між Васильком і Стоцьким, про яку довідувалися інші лиш випадково“ (ст. 82). „Автократизм Василька, а ще більше Стоцького, не допускав громади до слова в політичних справах“ (ст. 83). Коли так, то чому тільки Стоцький виходить у автора лиходієм, а Василька величає людиною, „що сама зробила в політичній ділянці більше (очевидно добра), ніж уся решта загалу“, що „поставила українську справу... на ступінь далеко вищий, як хто колинебудь перед тим“ (ст. 90). Одночасно автор виставляє себе великим демократом, рішучим противником цієї системи диктатури, підкреслює, що недостача політичної організації Українців на Буковині виявила дуже лихі наслідки і згадує про невдоволення громади з цього стану, котре виявилось особливо серед учителів і найшло свій вислів в заснованню окремого органу „Каменярі“. Для всіх тих, що переживали ці часи на Буковині, буде ця частина споминів справжньою ревелюцією! Бож в дійсності справа представлялася зовсім інакше. О. Попович

з питомою йому рішучістю підтримував цю диктатуру, котру тепер осуджує, і в справах, які входили в округ його впливів, виявляв себе зовсім не меншим автократом, як прим. Стоцький, а куди менше толерантним для чужої думки. З іншими послами (крім Василька), навіть зі Стоцьким можна було в розмовах сперечатися про доцільність та хосеґність веденої на Буковині опортуністичної політики, з Поповичем було це виключене; він зараз насуплювався, вривав розмову і всі закиди проти посольської політики вважав за особисту образу. Тепер, з перспективи десятиліть, він у споминах намагається представити справу так, що необізнаний з властивим ходом діл читач відносить вражіння, немов то О. Попович стояв собі зовсім з боку і до тодішньої посольської політики був зовсім непричасний. Але одночасно признається і рахує собі за заслугу, що цілий час був душею „Буковини“, що була саме органом цієї політики. У Львові, в бібліотеці Наукового Тов. ім. Шевченка є всі річники цієї часописи, котрої через довгі літа кожне число переходило особисту цензуру автора споминів і в котрих „списана історія цієї української країни за найкрасший час її скорого і гарного розвою“ (ст. 32); там легко віднайти статті, зазначені буквами О. П., або й незазначені, з гострими нападами на „Каменярів“ за те, що розеднують громаду, ширять роздор, або лайку за теж саме на Галичан. Ці останні зовсім не були „послушні Стоцькому“, як невірною інформуює автор споминів (ст. 83), тільки зовсім навпаки дуже рішучо виступали проти закулісової політики та безконтрольної диктатури і саме за те О. Попович придумав на них спеціальну назву „налогових киринників“, котра покутує ще і в його споминах (ст. 107). Властивою причиною розриву між Поповичем і Стоцьким не були ані політичні, ані тактичні ріжниці, тільки справи, про котрі оповідає у споминах на ст. 86—87, тоб-то зовсім особисті. Якийсь час боротьба велася у підпіллі, а коли в наслідок краху „Селянської Каси“ становище Стоцького захиталося, тоді Попович сказав собі, що тепер „годі миритися, а треба битися“ (ст. 85), і виступив отверто. Про переведення політичної організації української громади на демократичних основах ніхто з послів не думав серйозно. Організацію обіщували кількома наворотами, а все тоді, коли приходили скрутні хвилі, коли сонце ласки австрійського уряду хвилево ховалося за хмари, — але на обіцянках кінчилося. „Поступову партію“, котру пос. Василько „згодився покликати до життя“ (ст. 83), загірив сам організаційний комітет цієї партії, що складався з найближчих друзів О. Поповича та заразом ревних сторонників правительственої посольської політики. А чому вже після усунення Стоцького від проводу в краю не переведено ніякої організації, хоч часу було доволі? Що правда, на вічу з 25. січня 1913 р. її знова обіщувано та на обітницю скінчилося.

Щодо пос. Василька, то його політика була добре відома і поза границями краю, передовсім

в Галичині, завдяки парламентарній арені, на котрій здобув собі чималу славу. Тому не потребує її докладніше характеризувати. Скажу тільки, що він був дуже мегким політиком, але в громадянській роботі відіграв ролю зовсім негативну. До його переходу в український табор українські політичні провідники на Буковині, головно Стоцький, Попович і Пігуляк, працювали над національним і політичним освідомленням народу, обіздрили села, відбували наради, віча, закладали читальні. Василько на цілу ту роботу дивився з легковаженням, як на забавку, зайву витрату часу і енергії. Як рішучий сторонник тісного опертя на австрійський уряд, він цілу форму політичної діяльності переніс на тайні коншахти з чоловими представниками австрійської бюрократії, на закулісові інтриги і торги з провідниками інших партій та націй і на цім полі був майстром, якому було тяжко дорівнати. Обожателів і прихильників справді еднав собі тим, що „для кожної потребуєчої його моральної чи матеріальної допомоги людини завсїгди робив все, що було в його силі“ (ст. 91). Очевидно, „матеріальні підмоги“ не йшли з його кишені, бо сам був безнастанно в грошовій скруті, але в формі посад, субвенцій, концесій і т. п. від уряду. Що автор споминів розуміє через „моральну підмогу“, годі збагнути, мабуть відзнаки, ордери, титули, які щедро вирабляв, тим лекше, що вони нічого не коштували. Ще в часі війни, як читаємо в споминах, обіцював О. Поповичови якась „визначне становище“ (ст. 91). Жадної організаційної роботи та звязаної з нею публичної контролю в політиці не признавав, тільки давав доручення і прикази; критики не зносив, політичних противників старався переманити у свій табор, а коли це не вдавалося, безпощадно переслідував. Всі вибори переводив при підмозі правління і своїх платних наганячів. Той образ виборів, що його автор споминів змальовує, оповідаючи про часи президентури бар. Алезані, де „дійялися крайні безправства, насильства і шахрайства“ (ст. 34), зовсім не змінився в добі газдування пос. Василька, тільки ті безправства ітд. поверталися в інший бік. Все те вносило в ряди української суспільности на Буковині подвійну деморалізацію: відбирало інтелігенції віру в доцільність всякої освідомлюєчої праці між народом і в застрашаючий спосіб ширило гниль корупції. Дійшло до цього, як признає сам автор споминів, „що хитріші селяни шукали відтак у послів вічно заступництва своїх особистих інтересів“ (ст. 85). Тому-то горстка людей, котрі критично на те все дивилися, саме ті „налогові киринники“, вдарили в першу чергу на Василька, бо в нім, а не в Стоцькім, бачили головного представника шкідної системи. Ніхто не буде перечити, що Василько виеднав у австрійського правління для Українців чимало уступок загальнонаціонального значіння, але всі ті його здобутки не мали опертя на солідних підвалинах національної та політичної свідомости мас, висіли у воздуху, залежні від чужої ласки, і тому світова заверуха так легко їх завалила. „Чим біль-

ше Українці набирали політичної сили*) на всіх полях, тим менше дбалося про політичне виховання народу“ — каже зовсім справедливо автор споминів (ст. 82), мабуть не підозрівуючи, що тими словами різько засуджує цілу політику гльорифікованого ним Василька і свою власну.

Про буковинський автохтонний рух і про боротьбу з галичанами, т. зв. „зайдами“, автор споминів стидливо згадує тільки мимоходом. І ми не хочемо тут торкатися цієї сумної справи, та відсилаємо всіх цікавих до переглянення ганебної памяти „Православної Буковини“, органу, в котрого редагуванню і видаванню найближча родина автора споминів брала визначну участь.

Ще кілька дрібних заміток. Так звана „радикальна партія“ на Буковині, про котру згадує автор споминів, не відігравала ніякої політичної ролі. Її голова др. Т. Галіп належав до соймового клубу пос. Василька й у всім підчинявся його директивам. Секретар партії, інжінір Іл. Попович, сповняв ролю звязкового між партією і своїм батьком. Одним з головних завдань „Громадянина“, органу цієї партії, було вести диверсію проти Стоцького, поки ще в соймовім клубі на зверх стояла єдність. Висказ, що Стоцький і Гартнер впровадили фонетику до шкіл не тільки проти волі кацапів, але й проти галицьких Українців, які казали, що фонетичний правопис ще не на часі (ст. 47), не може бути вірний. В 1895 р. таких Українців в Галичині вже не було, хіба які відсталі одиниці, і в таким разі треба було їх назвати поіменно та не говорити про загал. Я кінчив Академічну гімназію у Львові в 1893 р. і добре памятаю, що в 7-ій і 8-ій класі учителі української мови позвляли завдання писати фонетикою, хоч офіційно (з боку Краев. Шк. Ради) це ще було заборонене. Очевидною помилкою є згадка на ст. 95: „На Угорщині осіли ми наперед в Колюшварі, відси через незнану нам малярську мову переселилися до більш німецького Клявзенбургу“; це одно й те саме місто, тільки по малярськи зветься Колошвар, по німецьки Клявзенбург. Неправдиве є твердження автора, що Народня партія на Буковині була зложена з прихильників Стоцького (ст. 97). Народня партія заснувалася в 1912 р. як реакція проти безконтрольної, закулісової політики та ширення деморалізації і корупції з боку цілого посольського клубу під проводом пос. Василька. Десять десятків її членів становили учителі, котрих автор споминів характеризує як найзавзятіших противників Стоцького. Отже як погодити одно з другим?

Мушу сказати ще кілька слів „pro domo sua“, у власній обороні. О. Попович згадує й мої спомини, друковані в Літ.-Наук. Віст. 1923 кн. X, XI, XII п. заг. „Переворот на Буковині“ і закидує мені самохвальство. Цей закид зробив мені в цім-же журналі в 1924 р. його син, інж. Ілля Попович, на що я дав вяснення, що у своїх споминах, писаних на підставі щоденника, я оповів тільки ті події, в яких брав активну участь, або

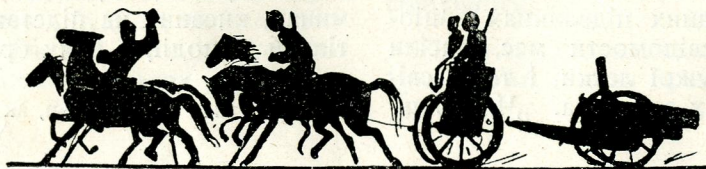
*) Властиво не так сили, як блеску.

які бачив власними очима; через те вони мусіли стати егоцентричними, тоб-то моя особа мусіла стати осередком оповідання. Це загально відома і необхідна ціха всіх мемуарів. Дивно мені, що цей закид висуває тепер удруге О. Попович у своїх споминах, котрі мають такий саміський егоцентричний характер, тільки в значно більшій степені, хоч зовсім не є мемуарами. В кожному разі можу відповісти, що у своїй статті „Переворот на Буковині“ я не оголошував ані дарунків, які мені робили, ані рані та ордерів (цих останніх взагалі не діставав) наданих правлінням, ані не наводжу з декретів текстів урядових похвал, як це робить О. Попович у своїх споминах (ст. 49, 51, 63). Але це дрібниця і я зовсім не зупинявся над цією справою, колиб не те, що О. Попович додає тяжкий закид, немов я у згаданій статті „воюю неправдою“, котру він мусить опрокинути (ст. 106—107). Пригляньмося тим „неправдам“ і спростуванням О. Поповича. Перша „неправда“ це те, що я в статті говорю про чотирилітню бездільність і мовчавість послів, хоч „всім відомо“, що тільки один посол... др. Ст. Смаль-Стоцький сидів за весь час війни бездільно й мовчаво. На це відповім, що так само „всім відомо“, що зараз зі самого початку війни всі послі повтікали на Захід, здебільша до Відня, і своїх шановних виборців покинули на поталу масових арештовань і мадярських шибениць, хоч їхнім обовязком було боронити свій нарід від безправства і знущань. Так само „всім відомо“, що ніхто з послів за цілий час війни не провадив ніякої політичної роботи в краю, не старався в цім або іншій напрямі впливати на нарід, підтримати в цих тяжких хвилях його національного духа або хочби інформувати про політичне положення, хоч Буковина через значну частину війни була свободна від ворожої інвазії, а послам ноторично-правительственної орієнтації уряд певно не робивби перешкод. З тої причини нарікали тоді на послів не тільки „налогові киринники“, але й вірні трабанти посольського клубу. Щож до Стоцького, то „всім відомо“, що його зараз після вибуху війни покликано до військової служби і про це згадує й сам автор споминів в іншій місці (ст. 94). Друга моя „неправда“, це згадка, що О. Попович вважав скликування віч по провінції у жовтні 1918 р. за передчасне та що я не міг з тим погодитися і „моя партія“ (тоб-то Народня) рішила скликати на власну руку віча у Вашківцях і Заставній, та на жаль промовчую, що ці мої конечні віча не відбулися. В чім тут неправда? Хібань тільки *peccatum omissionis*, бож самого факту свого спротиву проти віч автор споминів не заперечує, а я у своїй статті не казав, що ті віча відбулися. Зараз після переговорів у цій справі прийшлося їхати до Львова на конституанту Націон. Ради, а потім події пішли таким шаленим темпом, що

зібрання цих віч стало неможливе. Третя „неправда“ — це мій закид, що О. Попович зломав постанову Краєвого Комітету, погодившись самовільно з А. Ончулом на українсько-румунське кондомініум у Чернівцях. І знову автор споминів не може заперечити ані існуванню постанови Краєвого Комітету, ані фактови своєї суперечної з тою постановою умови з Ончулом, бо на одно і друге є автентичні документи; отже автор покликується на мої слова, котрими я старався зменшити його провину, що в таких справах звичайно остаточно рішає реальна сила. Де тут скривається „неправда“ — ніяк не второпаю. До серії моїх „неправд“ зараховує й закид, що він утік з Черновець, не настановивши на своє місце заступника, і оправдує себе тим, що Кр. Комітет такого жадання до нього не ставив. На це відповім, що того закиду я не ставив від себе, тільки згадав, що інші його підносили; я навпаки старався боронити О. Поповича проти цього закиду, зазначаючи, що серед даних умовин справа заступника не грала ніякої поважної ролі. Але коли О. Попович і цим невдоволений і сам видвигає цю справу, скажу, що загально признаним елементарним обовязком кожного керманича є полишити заступника, коли покидає свій пост, а Краєвий Комітет не міг йому пригадати цього обовязку, бо сам був його втечею немилу заскочений. Тільки до одної „неправди“, поданої у статті „Переворот на Буковині“ мушу признатися. Я написав там, що О. Попович тому сам зажадав вибору трьох дорадників, бо зрозумів що пактом з Ончулом перехопився. Тепер О. Попович заявляє, що це зробив тільки тому, щоби як льояльний громадянин забезпечитися проти „налогових киринників“; отже тих киринників зробив своїми дорадниками. Ну, це вже вища політика, нічого казати, але при чім тут „льояльне громадянство“?

А тепер, на сам кінець, ще позволю собі у споминах О. Поповича ствердити дрібоньку нестислість у цитуванню чужих слів. При самім кінці уст. VII. споминів він наводить мої слова, які я будьто би сказав, коли витав його разом з др. А. Артимовичем при перебранню влади: „Я досі вас поборював, але від тепер не буду“ — і додає, що наводить їх для моєї характеристики. Так діточо-наївно формулювати свою заяву міг би хіба малий хлопчина, висічений різгою, обіцюючи батькови поправу! По правді я тоді сказав: „Я досі вас поборював, але теперішня хвиля вимагає відкласти всі партійні непорозуміння на бік для вищих цілей“. Проти вихіснування цих моїх справжніх слів для характеристики моєї особи та мого поведення в дану хвилю не маю нічого замітити.

Спомини О. Поповича не відбивають подій з минулого Буковини в гладкім зеркалі; це зеркало в богатьох місцях повигинане і покривлене.

День свята Української Державної Фльоти

Написав: лейт. фльоти Р. Шрамченко.

Всі військові фльоти світу мають свої свята, які завжди святкують з великими урочистостями. Ці свята ґрунтуються на якомусь поважному факті з історії, переважно військово-морської, тої держави. Таке свято є рівночасно й святом моря тієї-ж держави.

Головними історичними датами сучасної доби для української державної фльоти треба рахувати такі:

1) **22 грудня 1917 року** заснування „Українського Генерального Морського Секретарства“ (Наказ по Мор. Відомству ч. 1 а), пізніше переіменованого в „Українське Морське Міністерство“ (Наказ по М. В. ч. 5 з 1. III. 1918 р.).

2) **24 грудня 1917 року**. Піднесення Українського прапору лінійним кораблем „Волею“, вельетнем-дреднавом Чорноморської фльоти. (Наказ по М. В. ч. 5, 1917 р.).

3) **14 січня 1918 р.** Закон про переняття Українською Державою всієї Чорноморської фльоти, як військової, так і торговельної, з наказом всій Чорноморській флоті піднести Український прапор. (Наказ по М. В. ч. 8, з 13 березня 1918 р.).

4) **29 квітня 1918 р.** У виконанні попереднього Наказу по Морському Відомству ч. 8 — піднесення о год. 16 Українського прапору Чорноморською флотою.

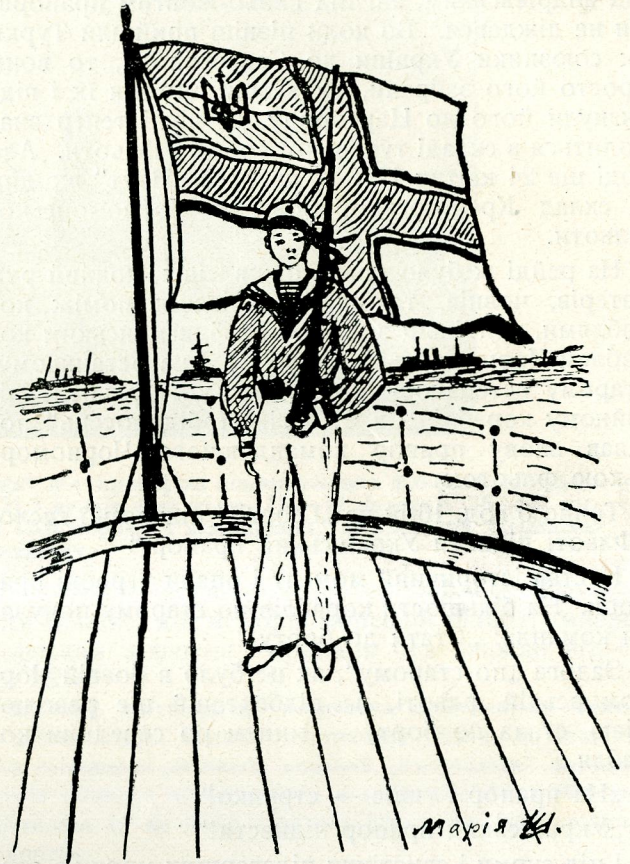
5) (?) **липня 1918 р.** Перше святочне піднесення „Штандарту гетьмана Всієї України, Військ козацьких і Державної фльоти“*) у Києві на Дніпрі на державному пароплаві, який мав служити гетьману яхтою.

6) **25 січня 1919 р.** Головний Закон про Українську Державну флоту.

З цих 6 дат найповажнішим моментом буде безперечно момент піднесення Чорноморською флотою Українського прапору 29 квітня 1918 р. о год. 16. і тому цей день і є Днем Свята Укр. Державної фльоти, а разом з тим і мусить бути Днем свята Українського моря.

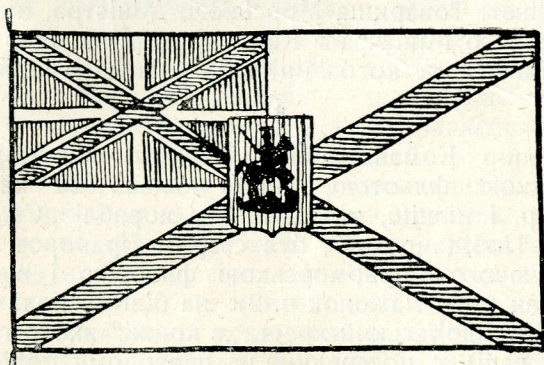
*) Це Штандарт Голови Держави і наколи „Головний Отаман Військ і Фльоти“ став Головою Держави, то згідно закону, цей прапор на флоті став його прапором.

29 квітня 1918 року стояв чудовий день. Севастопольський рейд вилискував, як зеркало. Українські війська попереду Німців швидким маршем посувалися на Севастополь. Ціла Чорноморська

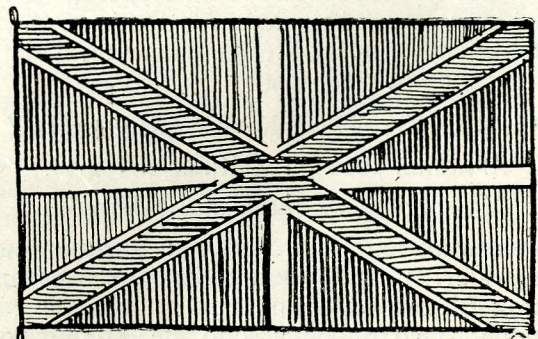

На кормі українського військового корабля

флота була скупчена в Севастополі. На великому Північному рейді з погордою красувалися вельетні-дреднави I Бригади лінійних кораблів Чорного моря „Воля“ і „Імператриця Катерина Велика“, далі лінійні кораблі II-ої Бригади і т. д. Південна бухта була заповнена крейсерами, ескадр. міноносцями Мінної Дивізії Чорного моря і цілою чергою кораблів різного призначення. Як би сиротиною виглядав стрункий

Прапор Командуючого Українською Чорноморською Флотою.

Перший Гюйс Української Чорноморської Фльоти 29. IV. 1918 р.

крейсер „Прут“ (бувний турецький крейсер „Меджидіє“, який загинув на Великдень 1915 р. під Одесою на міні, а потім був піднесений коштами міста Одеси для Чорноморської фльоти, в різних операціях якої він після того брав діяльну участь), бо він був уже з попсутими машинами і все чекав на нові частини машин на заміну з Америки від Крампа з Філядельфії, де він був колись збудований, але він цих частин машин ані під андрієвським, ані під синьо-жовтим прапорами не діждався. Бо коли пізніш прийшли Турки як союзники України до Севастополя, то вони просто його забрали, сказавши, що він їх і відтягнули його до Царгороду, де він і тепер знаходиться в складі турецької воєнної фльоти. Але тоді ще 24 квітня 1918 р. крейсер „Прут“ входив у склад Крейсерської бригади Чорноморської фльоти.

На рейді ж було повне оживлення, повний рух катерів, човнів, також сигналізація поміж кораблями, найбільш з головним флягманським кораблем Чорноморської фльоти. І на останньому, старому ветеранові Чорноморської фльоти, лінійному кораблі „Св. Георгій Побідоносець“ повівав знову прапор командуючого Чорноморською фльотою.

Точно о год. 16-й на „Георгії“ піднесено гасло: „Фльоті підняти Український прапор!“

Настав історичний момент і опали червоні прапори. На більшості кораблів по старому почувалася команда: „Стати до борту!“

Залога „по старому“, як це було в боєвій Чорноморській флоті, не підбехтаній ще революцією, стала по борту — лицем ро середини корабля.

„На прапор і гюйс — струнко!“

„Український прапор піднести!“

І під сурми і свистіння підстаршин-моряків злетів угору український прапор.

„Розійтись!“

Разом з командою програли сурмачі і відсвітали підстаршини.

І майже на цілій Великій Флоті Чорного моря залопотіли в повітря жовто-блакитні прапори.

Прапор, який піднесено тоді, був звичайним національним українським жовто-блакитним прапором.

За часів гетьмана Павла Скоропадського був вироблений у Морському Міністерстві, затверджений гетьманом і надісланий до фльоти український воєнний прапор (див. малюнок ч. 1), згідно з слідуючим Наказом:

НАКАЗ ПО МОРСЬКОМУ ВІДОМСТВУ

18 липня 1918 р., м. Київ, ч. 192/44.

(По Головному Морському Штабу).

Ясновельможний Пан Гетьман в присутности Своїй у місті Києві 16 липня зіволов затвердити малюнок Військового прапору по крикладеному описанню. Оголошуючи про це приписую на Військових судах підняти цей прапор зявляючийся однині емблемою нашої Держави. Всі уста-

ви, належні по законам Російської імперії до кормового військового прапору лічити в силі по відношенню до Військового Прапору Української Держави.

Описання Військового Прапору Української Держави.

Військовий Прапор Української Держави: білий прапор з рівним синім хрестом, який ділить прапор на чотири рівних частини. Ширина хреста $1/11$ всієї довжини прапору. Відступивши на $1/8$ ширини хреста проходить коло нього такої ж ширини (теж $1/8$ ширини хреста) синя смужка, крім тих його боків, які прилягають до крижа. В крижі ж теж відступивши на $1/8$ ширини хреста від його боків міститься національний прапор Держави (складений з блакитної і жовтої горизонтальних смуг), в центрі якого міститься золота печатка Св. Володимира такої ж ширини як хрест і в $1\frac{1}{2}$ рази вища своєї ширини. Прапор шиється з матерії відповідного кольору, а печатка малюється бронзовою фарбою.

Морський Міністр Генеральний Бунчужний

Рогоза.

До цього ж наказу відноситься і слідуючий наказ:

НАКАЗ ПО МОРСЬКОМУ ВІДОМСТВУ

3 січня 1919 р., м. Київ, ч. 10/1.

(По Морському Генеральному Штабу).

Наказую лічити прапором Воєнної фльоти Української Народньої Республіки Прапор, затверджений 18-го липня 1918 року. Зазначений прапор негайно підняти на усіх воєнних кораблях і інституціях, відповідно до ухвали приятої Директорією.

Головний Отаман Військ і Фльоти

Української Народньої Республіки

Петлюра.

Морський Міністр Старший Лейтенант Фльоти

М. Білінський.

Цей прапор і є до нашого часу Прапором Української Державної Фльоти.

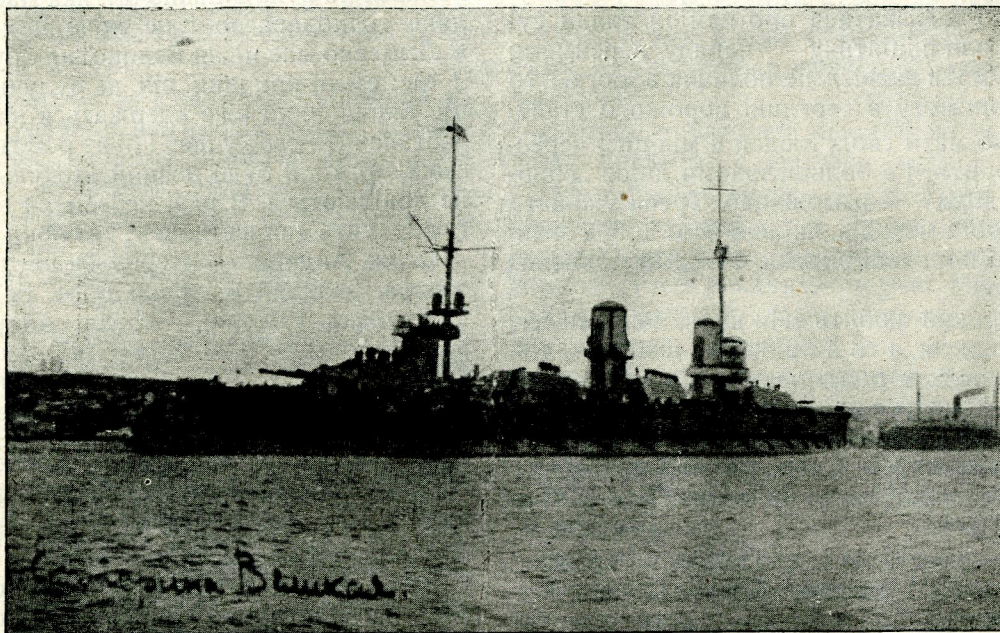
Перший і оригінальний прапор цього зразку зберігся в автора цих рядків і до нині. По ньому був затверджений гетьманом прапор; він висів в кабінеті Товариша Морського Міністра, пізніш Морського Міністра в Києві і автор, як Старший Аджутант Морського Міністра вивіз його і зберіг.

*

Прапор Командуючого Українською Чорноморською фльотою, який повівав 29 квітня 1918 р. і пізніш, на лінійному кораблі „Св. Георгій Побідоносець“, був старим Прапором Командуючого Чорноморською фльотою і виглядав так (див. малюнок ч. 2): на білому полі блакитний андрієвський хрест, „в крижі“ якого гюйс (див. далі), а посередині на червоному полі Св. Георгій Побідоносець. Цей прапор і підіймав Командуючий Укр. Держ Фльотою до вироблен-

ня ліпшого прапору К-го У. Д. Фльотою в осені 1918 р. Так що для історії першим прапором Ком-го Укр. Д. Фльотою був завжди цей прапор.

займалася виробленням проектів прапорів, підкреслила історичну вартість повищих прапорів для У. Д. Ф. так само як і андріївського прапору,

Лінійний корабель-дреднаут „Імператриця Катерина Велика“ під прапором командуючого фльотою виходить зі Севастопольського рейду 1915 р. 23.400 тон місткості. 21,5 вузлів швидкість. 12 — 12 цалевих, 18—130 мм., 4—75 мм. протилітакових і 4 мінних гармат. 42 старшин і 1200 моряків і підстаршин. Затоплений большевиками в Новоросійську.

Що ж до гюйса, себ-то воєнного прапору, який підіймано на самому носі воєнного корабля І і ІІ-ої ранги, то він тоді ще не був вироблений і тому під жовто-блакитними прапорами в історії У. Д. Ф. першим гюйсом буде старий гюйс Імператор. Рос. фльоти, який виглядав так: на червоному полі синій андріївський хрест обрамований білою смугою і поперек білий хрест (мал. 3).

Цікаво, що Комісія Укр. Мор. Міністерства, яка

тим більше, що в Чорноморській фльоті імператорський відсоток Українців був завжди від 60 до 75%.

В моїй статті „Укр. в-морська політика на Кримі“ в „Літоп. Черв. Калини“ за травень 1932 р. на стор. 11 під світліною лінійного корабля „Ростислава“ вкралася груба помилка підчас друку, а саме: має бути 8880 тон місткості (а не 1880) і залага 624, а не 1624 старшин і морців.

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Слово знову взяв начальник штабу Петро Чучупака. Був це немолодий вже, років під сорок старшина, з простим, серйозним обличчям, з трохи понурим поглядом карих очей, зовсім неподібний до брата Василя, отамана, — двадцятишестилітнього гарного блондина, в якого блакитно-сірих очах було ще забгато „молодості“.

— Як вам, панове, відомо, в околичних районах межуючих з нами, де юридично існує вже совітська влада, фактично вона тільки зароджується. Організують владу прислані комуністи, здебільш москалі та жида, які за всяку ціну стараються затягнути до праці в установах, особливо в хлібо-і продукто-заготовчих, місцевих большевиків, не кажучи вже про технічний персонал і урядовців,

яких вони мусять наймати з місцевих людей. Перш за все „товаришам“ йде про те, щоб хоч трохи виглядало, що совітська влада є — „справжня українська влада“, — по друге, щоб опанувати положення — їм необхідні люди, які знають населення, обставини і умови. Вони дуже радо приймають до себе і видають партійні білети шкурникам, які пхаються до влади зза для власного добробуту, не дивлячись на їх буржуйське та куркульське походження, добре урахувуючи те, що коли хто з них і не є „ідейним большевиком“, то споріднившись з владою кровю і насильством над українським населенням, буде потім змушений триматися її, бо в разі перевороту його дожидає перша куля.

Цей мент ми мусимо використати в той спосіб,

щоб втиснути до влади як найбільше своїх людей, свідомих своєї цілі і відданих нам. За всяку ціну мусимо втиснути своїх хлопців до адміністративних органів влади. Ціль — ясна. Перш за все будемо завчасно дізнаватися про заміри влади супроти нас, а коли ініціативу нападу переймемо ми — будемо мати висвітлене обличчя ворога, а то й активну допомогу в середині ворожого стану.

Дуже важно мати своїх людей в міліції і черезвичайках. Боротися з большевиками лише „гоновими методами“ — неможливо. Треба уживати їх власної зброї і методів, які вам всім добре знані по тогорічній боротьбі з ними. Мусимо дивитись на річі просто.

Українцеві, який любить свій край, звичайно не легко бути свідком, а то й приймати невільну, хоч би побічну участь в розстрілах своїх братів, але такий „чекіст“ може вирятувати не одну дорогу для української справи людину, попередивши її якимось про небезпеку, а в разі відновлення широких визвольних акцій — він може дати нам просто неоцінені послуги.

Отож у кого з вас є підходящі люди в Черкасах, Бобринській, Смілій, Кам'янці, Олександрівці, Знам'янці, Єлісаветграді, Златополі, Новомиргороді, в кого є люди, яких можна послати туди, щоб улаштувалися в якійсь установі, — не гаючи часу зв'язуйтеся з ними і сповіщайте, щоб ішли працювати до червоних і тримали зв'язок з вами. Конспірація звичайно мусить бути захована як найстишше.

До цього Коцуровського „перевороту“ Чигирин лічився радянським центром Чигиринщини. Тепер положення змінилося і большевики звичайно за всяку ціну захотять зайняти Чигирин, щоб чигиринський повіт бодай офіційно існував в „Українській Советской республіці“.

Отаман казав вам, чому це для нас вигідно і чому в разі потреби ми навіть допоможемо „товаришам“ досягнути цього. Це — в будучому об'єднає, колись козацьку Чигиринщину, яку дурна доля України знову розколола на два ворожі табори.

Тепер — про Кам'янку. Кам'янка найближча до Холодного Яру більша станція і якщо нам не вдасться обдурити „товаришів“ своїм „мирним обличчям“, то дуже можливо, що вона стане вихідною точкою, з якої червоні поведуть ширші операції для зліквідування „Холодноярщини“. В разі ширшого повстання, бронепотяги з Кам'янки і Фундуклеївки — відріжуть нас від сіл по той бік залізниці.

Після останніх подій в Чигирині, можливо, що з Кам'янки зроблять повітовий центр. А тому, мусимо тримати в Кам'янці міцнішу стежу.

Тепер головою „волісполкома“ в Кам'янці Вишневецький, бувший старшина 3-го Гайдамацького полку, „боротьбіст“, який став стовідсотковим комуністом і вірним слугою червоної Москви. Начальником волостної і мійської міліції є Лещенко, теж „боротьбіст“, який в минулому приймав участь у боротьбі з большевиками і має перед ними пару тяжких „гріхів“, про які не знає Чека, але маємо документальні докази ми і в кожну хвилину можемо йому „зпротегувати“ розстріл.

Я з ним на тижні бачився і він прийняв деякі мої пропозиції. Зрадити нас він не може, бо побоїться. Виїзжати з Кам'янки йому неохота, бо хлопець закохався по вуха в панночці, яка має в Кам'янці велике господарство і не хоче покидати батьків, а Лещенко має після Великодня дружитись з нею. З цієї самої причини, він, не будучи переконаним, що большевики вже вдержаться на Україні, хоче забезпечити себе у нас, і буде робити, що ми йому скажемо, коли буде певний, що большевики про це не довідаються. В разі небезпеки він без сумніву попередить наших людей, рятуючи їх і себе.

Отож, Андрію, — звернувся він до Чорноти, — завтра, забирай з собою обох Галичан, Оробка і Гуцуляка, Соловія, Середу, Андрійченка, Петренка, донського козачка Андрюшу, Юхименка, Брушнівського, — цих хлопців і тебе в Кам'янці не знають. З місцевих дасть тобі Зінкевич з Грушківки двох Демиденків, Семена Залізняка, Петра Грушка і Василя Запорожця¹⁾.

Ці хлопці на добрім рахунку в Кам'янці, бувають там і мають знайомі серед кам'янських большевиків, які вже їх запрошували на службу.

Про коней потурбується твій побратим, який буде наглядати за кіннотчиками, коли розведемо всіх з монастиря по селянах.

Лещенко цими днями одержав наказ збільшити міліцію до тридцяти чоловіка. Зараз у його п'ятнадцять...

Так ти завтра у вечері, зайдеш до Кам'янки з боку станції з двома хлопцями і зайдеш до його — він буде ждати. Візьмете зі собою карабічки, револьвери і гранати. Шаблі залишите. Колиб в Кам'янці хто вас затримував, не робіть жадного опору, а покликайтесь на Лещенка.

Він призначить тебе своїм помішником.

Останні хлопці будуть приходити по два-три і будуть залічені міліціонерами.

Як помішник „начміла“ приглянешся до міліціонерів, яких застанеш, і поступово звільниш невідданих нам людей, а на їх місце ми будемо тобі посилати хлопців. Зв'яжешся з Телепином, де начальником міліції Іван Голота — наша людина.

Бурлаків своїх добре проінструктуй, хто що має казати оточенню в Кам'янці, звідки приїхав і що робив до того. З грушківськими хлопцями я вже балакав. У кого нема відповідних документів, то в монастирі, у Бондаренка в коморі є ціла скринька ріжних документів існувавших колись на світі „товаришів“ — вибереш, які підійдуть.

Що будете дальше робити в Кам'янці — покаже час, а покищо сповнюйте „поліційні“ обов'язки як найкраще і тісніше тримайте зв'язок з нами. Ми, Андрію, рішили послати тебе, бо потрібний чоловік з „зимною кров'ю“, міцними нервами, гострим оком, „довгим вухом“ і коротким язиком. Ми переконані, що ти легко справишся з цим ділом.

Андрій почухав бригу голову...

¹⁾ Прізвища всі дійсні. Всі ці особи, за винятком Петренка, який відбув за Холодноярщину 10 років тюрми і в 1931 році змінивши прізвище утік перед засланням на Соловки, і Середи, який став згодом большевиком — заступили в боротьбі. Запорожця літом 1920 року застрілив Соловей, а Залізняка зарубав Чорнота, як зрадників.

— Щоб вас коза вбрикнула з вашими видумками!... От уже ніколи не думав, що доведеться в житті в „поліцмайстера“ гратись... Ну, та лихо його бери — спробуем... Тільки ти, Гриб, не попадайся тоді мені в руки. Посажу на два тижні в холодну за те, що сідло в монастирі взяв та не привіз...

Василь Чучупака встав з за стола і підійшов до старенької Чучупахи, яка підчас наради смажила пампушки. На її доброму, дрібному личку в цей час неначе було написано: „Не розберу я, дітки, що вонс на світі діється, про що це балакаєте, та й не моє це бабське діло...“.

Отаман ніжно обняв стару за плечі.

— Ну, мамуню, тепер слово за вами...

— Зараз, зараз дітки... Дам вам їсти. Господи, коли вже той спокій буде?... Загинув вже один, а як не дай Боже, що котрого з вас убють, то я вже й не переживу...

Старий Чучупака, який сидів на лежанці задоволено поглажуючи довгу сиву бороду, неначе думав: „А то вже, дітки, вам видніше... Ви розумніщі від мене старого... На те я вас, бідував, а вчив... Робіть як знаєте — аби добре було, бо на вас всі села надію покладають...“, — встав і сходивши до комори — поставив на стіл пляшки з сливяним самогоном. Стара почала подавати на стіл страву. До хати зайшла дружина Петра Чучупаки, Ганна Єрестівна, з шестилітньою дочкою Лідою і привітавшись стала помагати матері. Ця надзвичайно симпатична, інтелігентна жінка, була по батькові німка, по матері полька, виросла між українцями і тепер була щирою, відданою справою, націоналісткою-українкою.

Маленька Ліда вилізла до батька на коліна й сміливо розглядала гостей. Почувши, що мене називають в розмові Залізняком, деякий час здивовано дивилася, а потім повернула в мій бік батькову голову:

— Батьку, це Залізняк?

— Залізняк, дочко...

— А чому він такий молодий?

— А який-же він має бути?

— А скільки-ж йому років було, як він на Умань ходив?

Це запитання, задане надзвичайно серйозним тоном — розвеселило всіх.

Петро поставив дочку на лавку.

— Це вона з мамою Кобзаря начиталася...

А ну, дочко, вжар нам щонебудь з Кобзаря!...

— Ну, то Холодний Яр — добре?

— Дуже добре...

Мала, відважно жестикулюючи, продеклямувала вивчений за мамою вірш, майже без помилок, замінивши тільки Нерона у Мирона.

Коли вона дитячо-грізним голосом закінчила —

„і в день радості над вами
розпочнеться кара,
і пові новий огонь
з Холодного Яра!...“ —

слухачі улаштували їй правдиву овацію.

Після вечері майже вся компанія поїхала на виставу до Медведівки, край якої зливався з краєм Мельників.

У вищій початковій школі була улаштована вечірка. Ставили „Степового гостя“.

При вході до школи стояла варта з кулеметом. Мужчини взагалі всі зі зброєю. Перед виставою добре співав хор, відкривши вечір українським гимном. Потім деклямували учні. Маленький хлопчина в козацькій строю дуже добре продеклямував „Суботів“ Шевченка.

Було якось дивно, що цей Богданів Суботів з „церквою-домовиною“ отут, в кількох кількометрах і що саме через це перед дверима школи стоїть звернений у його бік, наладований „Максім“, щоб вечірки несподівано не заскочили „Коцуровці“...

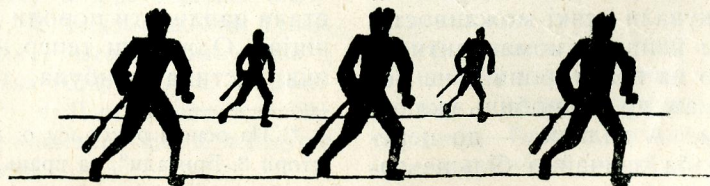
Ночували ми всі, розположившись на засланій соломою долівці, у місцевої інтелігентної особи, яка відступила нам свою досить велику кімнату.

На другий день, по повороті до монастиря, Чорнота, забравши своїх „міліціонерів“, відійшов до Грушківки, а ми стали готуватися до „евакуації“ Мотриного монастиря.

В наступні дні військове майно було вивезене й уся залага, на радість ігумені, й на смуток декому з черниць — покинула монастир і розбрилася по хуторах і селах. Усі передягнулися в свитки й киреї. Села теж змінили вигляд. Кулемети й рушниці з хат зникли. На вулицях більше з рушницями не ходили, але під верхньою одежою „мирно“ ховалися обрізи, револьвери, гранати. У багатьох хлопців були дубельтові пістолі, з двома курками, які стріляли рушничними набоями, — досить добрий виріб місцевого майстра-слюсаря.

Але в Медведівці на ярмарку, по старому торгували зброєю. Продавали селяни з дальших сіл. Холодноярці лише купували. Радянських грошей ніхто не брав, а українські гривні цінилися високо. За п'ятьсот гривень я купив на ярмарку майже сотню набоїв до обох своїх револьверів, Кольта й Парабелюма, яких не міг дістати досить в армії, а за тисячу двісті гривень купив ще й великого німецького Мавзера й сімдесят набоїв.

Червоні в наших околицях не з'являлися. Поза Тясмином перейшов їх полк в напрямку Чигирин, але після невдачного бою з Коцуром — вернувся на Черкаси. Зза Чигирини стала іноді доноситись гарматня стрілянина. „Товариші“ „мацали“ Чигирин з боку степу. (Далі буде).

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

4. Оцінка пляну Начальної Команди Г. А.; недодержання тайни плянів офензиви. Провідною думкою, яка руководить штабами воюючих проти себе армій є — як здоровий розум диктує — повне знищення боєвих сил противника. До цього кожна воююча сторона змагає різними шляхами й засобами. Поминаючи інші, одним з таких шляхів є найбільш рішучий удар у найслабше місце боєвих сил противника. Повертаючи до українсько-польської війни в 1918/19 році, мусимо зазначити, що найслабшим і найбільше вразливим місцем, яке могло спричинити катастрофу для всіх польських відділів, що оперували в Східній Галичині, був Перемишль та часть залізничного шляху Львів—Перемишль, а саме відтинок приблизно від Судової Вишні по Перемишль; про це знали в цьому часі навіть ляїки. Сильний і рішучий удар в ці місця, з метою відрізання польських відділів від їх бази в західній Галичині, був би, по всякій правдоподібності, закінчився побідою У. Г. А. Не треба було думати про якийсь двобій в районі Городка—Судової Вишні, який мав би щойно створити сприяючі обставини для дальшого ходу подій (передусім до наступу на Львів), але треба було просто знищити несподівано цю малу й слабо боронену шийку, що лучила польські частини в районі Городок Ягайл.—Львів—Любінь Вел. з їх базою, та сильно опертися на Сяні, який творить добру оборонну лінію. Коли підняється сумнів, що цього не можна було тоді довершити, бо з причини браку добрих шляхів, не можна було сконцентрувати достаточної кількості війська, то на це треба відповісти, що сконцентрувати там 4—5 курнів з кільканадцятьма гарматами та довести трох муніції й харчів, це не вимагало ліпших шляхів над ті, які там були, ані не вимагало ліпших середників локomotifів. Отже замість рудецького відтинку поміж Судовою Вишнею і Городком Ягайл. треба було вибрати під операції відтинок поміж Судовою Вишнею і Перемишлем.

Друга справа — це спосіб, в який офензиву постановлено, та справа доповнень. Всі, що бачили світову війну, знають, що кожна офензива приходила для загалу а навіть дуже часто й для противника — несподівано. Певно, що в штабах, перед підприяттям якоїсь акції відбувалися наради й пильно розважували всякі можливості, але про це знали тільки найвищі команданти та не розтрублювали цього на всі сторони й не повідомляли про ці пляни, аж до подробиць включно — цивільних властей. А далше — до переведення якоїсь акції треба звичайно більше за-

собів і сил, як у тім часі на даному відтинкові знаходиться; ці засоби й сили треба стягнути не тільки з інших відтинків, але й із запілля. Та кожний начальний вожд мав звичайно стільки влади, що міг досить свobodно рішати про використання всіх сил. А тимчасом у нас було якось не так! Для доповнення фронту, який прецінь рішав про наше існування, кількома тисячами людей із запілля треба було скликувати аж державну нараду не тільки з вищих військових командантів, але й із представників цивільної адміністрації та Національної Ради, реферувати в подробицях пляни офензиви та просити цих кілька тисяч вояків із запілля, з яких не дуже то велика могла бути користь, бо ж це були переважно люди, які не хотіли нюхати пороху та й зрештою може навіть не були обізнані добре з военним ділом на фронті. Отже тому не диво, що при таких ненормальних у нас стані військових і воєнних справ, всякі поважні пляни й постанови були без позитивних наслідків. А коли ще до цього прилучилася каригідна балакучість деяких вищих командантів, то відразу можна було предвидіти невдачу, а навіть катастрофу.

Відомости про задуману Українцями офензиву на залізничий шлях Львів—Перемишль, яку остаточно порішено на згаданій державній нараді в Ходорові — розійшлися скоро серед старшин і стрільцтва У. Г. А.; вони дісталися й до Поляків. Д-р Шухевич пише: виразно, що цього ж самого таки дня, коли офензиву порішено, відомости про неї дійшли до непокликаних людей, а слідуємого дня розійшлися поміж стрільцтвом. Сам Шухевич довідався про неї від автореферента Н. К. пор. Кренжаловського, якому про це сказав сам полк. Гриць Коссак, командант III. Гал. Корпусу. („Спомини“, I, 119—122). Внаслідок такої балакучости, Поляки довідалися про все дуже скоро. Гуперт пише, що ціль офензиви, а навіть день її розпочаття, був віддавна знаний польській команді, що після своїх сил, які мала до розпорядимости, старалася її утруднити власною зачіпною акцією. („Walki o Lwów..“ 179 i 184).

5. Приготування до офензиви на місці; концентрація сил*). Плян офензиви, який Начальна Команда Г. А. випрацювала, почав вкоротці прибирати реальні форми. На рудецький відтинок стали напливати поволі деякі нові частини та муніція. Однак ми тепер не в силі ствердити, коли яка частина прибула, та звідки вона прийшла.

* На основі рукопису о. д-ра Вергуна: „Причинки до історії 8. Бригади“, та праць, згаданих у тексті.

Можемо тільки ствердити, що в лютневих боях брали участь з української сторони, крім частин „Групи Гофмана“ (це є: I. курія пор. Гладилевича, II. курія сот. Станіміра, 9. самостійної сотні чет. Чайківського й „Дніпровської Гарматної Бригади“), ще такі відділи: I. курія У. С. С. пор. Івановича, I./24. курія чет. Ясінчука та II./24. курія пор. Левицького. Концентрація сил розпочалася може вже з кінцем січня. Автор брошури „Rudki pod okupacją ruską“ пише про це так: „Z końcem stycznia ruch w Rudkach. Przechodzą watahy pod Gródek i Sądową Wisznię. Ukraińcy głoszą, że do trzech dni zdobędą te miasta i Lwów upadnie. Żołnierzy dość...“ (стор. 15—16).

Однак справа з усталенням часу, в якому концентрація відбувалася, не є ясна. Бож прецінь зі споминів ген. Павленка виходить, що властиво офензиву порішено щойно в половині лютого, між 9. а 16., це є в часі державної наради в Ходорові. Отже в яким відношенні є одна вістка до другої? Але це не все; Гуперт у згадуваній праці „Walki o Lwów“ пише, що час від 19. до 24. лютого минув досить спокійно, але польські розвідчики переочили тоді, що Українці пересунули 3—4 курені (2.500 вояків), з великою кількістю скорострільів від полудня Любіня Великого на захід Городка Ягайл. до лінії Угерець Незабитівських—Шоломинич (стор. 191). Подібно пише й Сопотницький (Kampanja polsko-ukr., 107). З цього виходилоб, що щойно в часі боїв, які започаткувала „Група Гофмана“, змогла Начальна Команда прислати на рудецький відтинок декілька частин. Цю справу зможуть вияснити хіба ті, що були в куріях: I. У. С. С., I./24. і II./24, а які брали участь у лютневих боях під Городком.

Наприкінці треба зазначити, що з рудецького відтинку стягнуто перед офензивою панцирний поїзд ч. 2 і перекинено його шляхом на Самбір—Стрий—Миколаїв—Басівка під Любінь до 7. Бригади; там зістав він аж до польської травневої офензи.

6. Перебіг офензи в першій фазі; протиакція Поляків*). Зі споминів ген. Омеляновича Павленка (Старшого) довідуємося, що загальна диспозиція Начальної Команди відносно офензи заряджувала так: 1. Корпус полк. Микитки більшістю своїх сил держить позиції на правому крилі (Сокаль—Белз—Рава), а частиною сил, разом з 2. Корпусом полк. Тарнавського, демонструє в околицях Львова; ці частини творять своїм розташуванням підкову, що відкрита на Захід; мета зусиль 2. Корпусу лежить на його лівому крилі; важка артилерія має доповнююче завдання: бути на поготові для виконання вогневих наказів, у випадку штурму міста навіть з Півночі; на правому крилі ген. Кравс має такеж завдання, як і підчас нашого першого наступу; головні

*) На основі: А) 1. Рукопису о. д-ра Вергуна: „Причинки до історії 8. Бригади“, 2. Звідомлень Укр. Генер. Штабу з цього часу (поданих у часописі „Република“); 3. Споминів ген. Ом. Павленка (Старшого) п. з. „Укр.-польська війна 1918—1919 р.“; 4. Деяких записок п. Волод. Костика. Б) Згадуваних польських праць, передусім Гуперта, а також Сопотницького.

сили 3. Корпусу мають перервати залізницю Перемишль—Львів на перегоні Судова Вишня—Городок“ („Укр.-польська війна“, 39). А далше пише, що захоплення цього району й забезпечення його від протинаступів Поляків, повинно було закінчити першу фазу операції, яка мала створити необхідні обставини, якщо це було б потрібним, для штурму міста (Львова) не тільки фронтовими військами, але й скріпленням із заплля (там же).

На маргінесі наведеної диспозиції мусимо зроби деякі замітки. Диспозиція, як видно, наказувала III. Гал. Корпусові наступ на відтинку залізничного шляху поміж Городком і Судовою Вишнею. Якжеж тепер вияснити те, що сильна офензивна акція в дні 17. лютого 1919. розпочалася передусім на відтинку 7. бригади з напрямом на Любінь Великий і Малий? Цей наступ, ведений поважними силами, а про який розписується дуже широко Сопотницький (на стор. 105-6) закінчився однак тогож самого дня невдачею й то з досить великими кровавими жертвами. Отже чомуж українські частини розпочали офензиву не там, де мали розпочати? Хто тут поносить вину за це?

На рудецькому відтинкові в дні 17. лютого 1919. р. українські частини також розпочали заціпну акцію, та вона мала скоріше демонстраційний характер, а не головного офензивного удару; що при цьому вдалося їм посунутися в терені, то це інша справа. Поляки мали тут досить слабкі сили, але вже слідуєчі дні показали наглядно, що „Група Гофмана“ не мала сил закріпити за собою здобутків та не змогла зразу опертися протиакції Поляків, як тільки вони стягнули трохи підкріплень на загрожене для себе місце. І деж тут можна говорити про „велику українську офензиву“ на залізничий шлях поміж Городком і Судовою Вишнею в дні 17. лютого і кількох дальших?

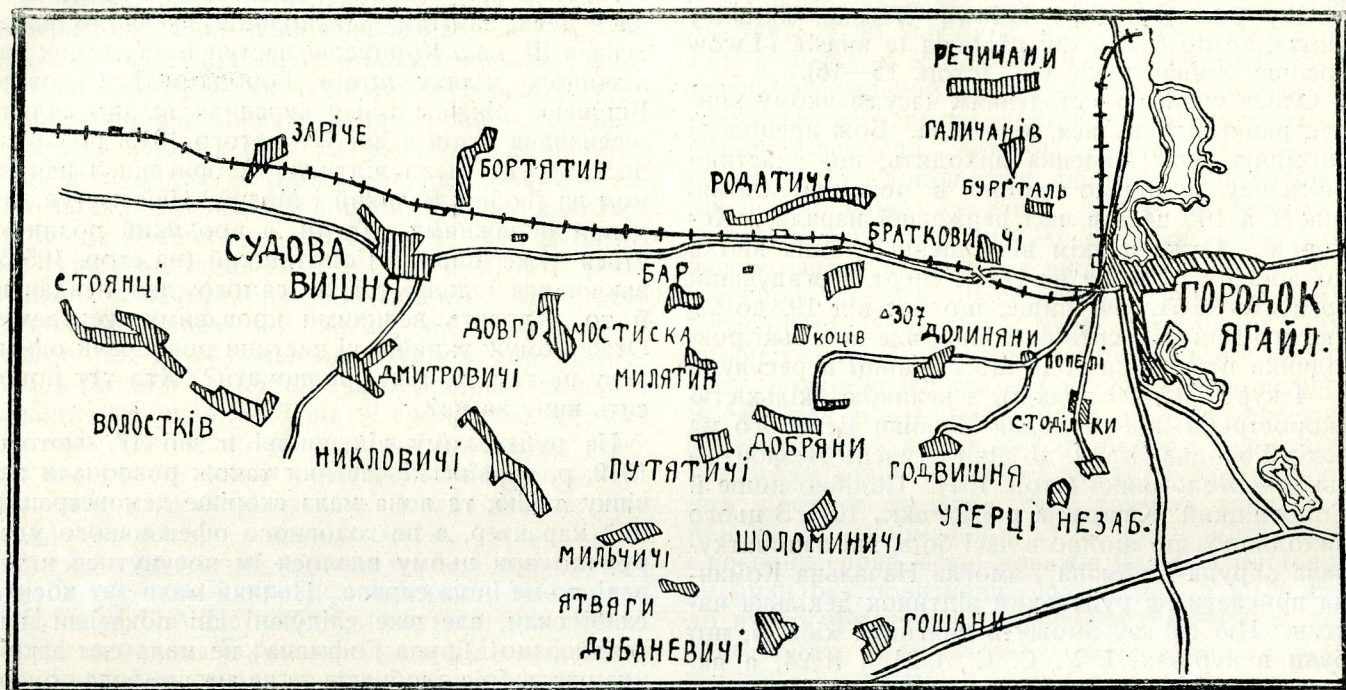
Але подивімся на хід подій*). Для орієнтації зазначаємо, що командуючий польськими військами в Східній Галичині ген. Розвадовський, знаючи про плян української офензи, хотів її троха спаралізувати ударом частини своїх військ у напрямі на Янів (на північ від Городка Ягайл.). Бої велися там зі змінним щастям; остаточно Поляки осягнули там тільки дуже незначні успіхи в території. На хід подій на цілому фронті цей удар в напрямі на Янів не мав найменшого впливу. (Hupert: „Walki o Lwów“, 184—5).

На рудецьким відтинку справи представлялися так: В навечеря офензи, це є 16. II. 1919. як це подає звідомлення Укр. Генер. Штабу з цьогож дня, на відтинку „Групи Гофмана“ панував спокій; тільки українська артилерія острілювала Судову Вишню, звідки польська залога втікла на стацію під охорону панцирного поїзду.

*) В представленні цих подій заходять неточности, але це вина джерел, з яких автор користав; поміж рукописом о. д-ра Вергуна, звідомленнями Укр. Генер. Штабу та працею Гуперта заходять замітні різниці, які годі часами узгіднити. — І. К.

Зачіпна акція зі сторони українських військ розпочалася дня 17. лютого 1919. Звідомлення Укр. Генерального Штабу з цього ж дня подавало: „В цілі справдження частих донесень про концентрацію польських військ в районі Хирів, Перемишль, Судова Вишня та Городок, котру переведено ними в тій цілі, щоби сильним наступом вирвати нам з рук найвартнішу частину краю, нафтову область, перевела наша армія декілька успішних наступів... В районі Городка: Наші ча-

війська розпочали 17. II. наступ продовж згаданої лінії. Бої велися того дня з успіхом для нас, але вже того самого дня пізнім вечером вислали Поляки сильні резерви з Перемишля і Мостиск на Судову Вишню, до якої передмість дійшли наші передні сторожі. Бої прибрали дуже тяжкий характер. Наші своєю хоробрістю удержували ряд зайятих місцевостей, як: Вовчухи, Бар, Довгомостиска, Дмитровичі, Стоянці...“ („Република“ ч. 18, з 22. II. 1919, стор. 4.).

стини заняли хутір Боднарівку та Любінь Малий, однак, уступаючи перед переважаючими польськими силами, опустили його здовж залізниці Городок—Перемишль“. (? — І. К.). „Ми заняли Вовчухи, Бар, Довгомостиска і Дмитровичі. Стоянці (тут оперували частини крукеницької групи. — І. К.) переходили в бою з рук до рук, та під вечір опинилися таки в наших руках. Наші відділи наступаючі від півночі перервали залізницю у Заріччя — на захід від Судової Вишні — та завдали ворогови у Боротятин (має бути Борятин — І. К.), на північ від Судової Вишні, значні втрати“... Даліше звідомлення подає, що були також наступи українських частин в околицях Збоїск, Маєрівки й Богданівки коло Львова, та в околицях Козиць і Жорніск коло Янова.

Стільки відомостей подає офіційне повідомлення Укр. Генерального Штабу. Не більше говорить про ці події дня 17. II. 1919. р. на рудецькім відтинку і звідомлення Пресової Кватири Начальної Команди Галицької Армії з 20. II. 1919. Подаючи на вступі ціль української акції так само як і офіційний звіт Штабу Армії, згадує про бої на відтинку Городок—Судової Вишні так: „Дуже тяжкі бої приходилося також зводити нашим військам на захід від Львова, продовж залізниці Городок—Перемишль. Щоби досягнути згадану ціль (це є провирити польські сили, як це на вступі подається — І. К.), наші

На основі рукопису о. д-ра Вергуна та праці Гуперта, перебіг подій був такий: Дня 17. лютого 1919. р. рано, коли VII. Бригада робила сильний наступ на Любінь Великий від сторони Дубової Долини, зробила 7. сотня пор. Івана Вовка з курія сот. Станіміра, за згодою команди „Групи Гофмана“, наступ при допомозі артилерії на Вовчухи й Братківці (чи може Бар — І. К.) і заняла ці місцевости. В цих боях, як подає Гуперт, укр. артилерія мала послугуватися газовими стрільнями (при обстрілі Судової Вишні). А на північ від залізничного шляху Львів—Перемишль заняла котрась з укр. частин село Гартфельд та взяла в полон польську стійку з 18 вояків.

Наступ VII. Бригади вечером заломився; також наступи укр. частин на інших відтинках не повелися. І тільки на відтинку „Групи Гофмана“ ситуація для Поляків стала дуже небезпечною.

Так отже українська зачіпна акція дня 17. лютого 1919. р. досягнула на рудецькім відтинку значний успіх, бо українські частини підійшли близько залізничного шляху Львів—Перемишль, і його на відтинку поміж Городком а Судовою Вишнею поважно загрозили. Комунікація на цьому шляху стала майже цілком неможливою через можливість обстрілу поїздів. Ще трохи зусиль — а Львів і польські війська в його районі аж по Городок Ягайл. включно могли бути цілковито відтіяні від своєї бази, західної Галичини.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК
„РІДНА МОВА”

присвячений вивченню української мови.

Головний Редактор і Видавець Проф. Д-р ІВАН ОГІБЕНКО.

Передплата: річно 6— зол., піврічно 3— зол., чвертьрічно 1'50 зол. За границею 1 дол. річно.

Конто чекове П.К.О. ч. 27110. — Адреса Редакції:

Warszawa, ul. Stalowa 25 m. 10. — Передплатуючи „Рідну Мову”, допомагаєте тим розвиткові укр. мови.

ХЛІБОРОБИ, розвиток молочарського промислу поратує Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній молочарський промисл під фаховою кермою і в звязку з сильною, центральною молочарською організацією, якою є Краєвий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ” поратує Вас у злиднях. Зле поставлене діло без сильної організації може нанести більше шкоди як пожитку.

Звертайтеся за порадою і вказівками на адресу „МАСЛОСОЮЗ” Львів, Косцюшка 1а, Телефон 43-86, 81-04 і 39-66.

або до Відділів „Маслосоюзу”; Стрий, Міцкевича. — Станиславів, Собіського 24, тел. 654. — Перемишль, Ринок 23, тел. 340. — Самбір, Косцюшка 11а, тел. 43. — Коломия, Косцюшка 11, тел. 38. — Дрогобич, Пилсудського 14, тел. 285. — Тернопіль, Міцкевича 41, тел. 234. — Луцьк, Ягайлонська 25, тел. 239. — Сокаль, Косцюшка 83. — Рудки, Ринок. —:—:—:—:—:—:—

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

„З—И—З”

одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішних злиднів. ::::::::::::::

ЧВЕРТЬРІЧНА ПЕРЕДПЛАТА ЗОЛ. 3—

Адреса: „З И З”, Львів, вулиця Зіморовича ч. 3.

ЗНИЖЕННЯ ПЕРЕДПЛАТИ!

КНИЖКОВІ ПРЕМІЇ!

1933. рік це шестий рік видання „КООПЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛИКИ” одинокого у нас економічно-суспільного місячника, що виходить під ред. д-ра К. Коберського накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив.

Кожний точний передплатник К. Р. одержить за 1933. рік такі премії:

- 1) Книжку про те „ЯК БОРОЛИСЯ ПОЛЯКИ ЗА СВОЄ ІСНУВАННЯ В ПОЗНАНЩИНІ” на 4 арк. друку, котра буде виходити, як $\frac{1}{2}$ аркушевий додаток до кожного числа „Кооперативної Республіки”;
- 2) книжку проф. Шарля Жіда „ПРОГРАМА КООПЕРАТИЗМУ” на 10 арк. друку за половину ціни (прибл. 2 зол.)
- 3) книжки з видань РСУК, як ДАРОВУ ПРЕМІЮ по вибору передплатника у вартості до 2 зол.

Передплата за „КООПЕРАТИВНУ РЕСПУБЛІКУ” в 1933. р. знижена і виносить всього 12 зол. (за 12 чисел по 40 сторінок друку).

Кооперативні робітники, студіююча молодь і селяне дістануть „Кооп. Республіку” за 8 зол., якщо заплатять повну передплату за рік до кінця червня 1933. Сплачувати можна ратами.

Адреса: Львів, вулиця Міцкевича 12. — РСУК.

Гроші надсилати чеками РСУК з допискою на „Кооперативну Республіку”. Чеки є у всіх кооперативах.

Кожна солідна Кооператива мусить мати „Кооперативну Республіку”!
Не можна звати себе освіченим кооператором, не читаючи „Кооперативної Республіки”

Мистецьке
виконання
у 12-ти
кольорах
в прегар-
ній оправі
висилає на
замовлен-
ня Видав-
нича Кооп.
Ч. Калина
Львів,
Зіморовича 3.

Портрет
геть. І. МАЗЕПИ,
кисти арт.
В. Дядиню-
ка прикра-
са кожної
хати і уста-
нови, у зви-
чайній о-
праві 2 зл.,
в кращій
2'50 зл. без
о п р а в и
1 зл.

У наших руках розвій рідного промислу!

ПАЛЕРЦІ і ТУТКИ повноватки

„КАЛИНА“

є найздоровші і з найкращого сирівця

ЛИТАЙТЕ У КОЖНІЙ ТРАФІЦІ!